

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Esperanto: syllabus bij de keuzemodule Esperanto en het leerboek Esperanto via de directe methode (Stano Marček, 2007). - Studiejaar 2012-2013

Jansen, W.H.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jansen, W. H. (2012). Esperanto: syllabus bij de keuzemodule Esperanto en het leerboek Esperanto via de directe methode (Stano Marček, 2007). - Studiejaar 2012-2013. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Esperanto

**Syllabus bij de keuzemodule Esperanto
en het leerboek
Esperanto via de directe methode
(Stano Marček, 2007)**

**Studiejaar
2012-2013**

**Samenstelling:
Prof. dr. ir. W.H. Jansen**

Inhoudsopgave

1.	Inleiding tot het Esperanto	6
2.	Opmerkingen bij het leerboek	9
3.	Uitspraak van de letters; klemtoon	12
4.	Wortels, affixen en uitgangen	12
5.	Flexibele lexemen: een uitstapje in de FDG	14
6.	Polariteit	18
7.	Afleidingen en samenstellingen; het prefix <i>mal-</i> ANTONIEM	19
8.	Het suffix <i>-in</i> VROUWELIJK	22
9.	Woordvorming met functiewoorden (1)	24
10.	Het prefix <i>ge-</i> MANNELIJK + VROUWELIJK	25
11.	Het suffix <i>-ej</i> PLAATS	26
12.	Woordvorming met functiewoorden (2)	28
13.	Het suffix <i>-ist</i> BEROEP	30
14.	Het suffix <i>-an</i> LID, BEWONER	32
15.	Het suffix <i>-ar</i> VERZAMELING	33
16.	Valentie	34
17.	De suffixen <i>-ig</i> en <i>-iĝ</i>	37
18.	De suffixen <i>-eg</i> VERGROTING en <i>-et</i> VERKLEINING	42
19.	Werkwoorden die bestaan uit Prep + wortel + <i>-igi/-iĝi</i>	44
20.	Het suffix <i>-il</i> WERKTUIG	46
21.	Het prefix <i>ek-</i> BEGIN	47
22.	Het persoonlijk voornaamwoord <i>oni</i> ‘men’	48
23.	Het suffix <i>-id</i> AFSTAMMELING	50
24.	Werkwoorden met een <i>voorzetsel</i> in de rol van <i>quasi-voorvoegsel</i>	51
25.	‘Niet meer’	53
26.	Telwoorden en hun afgeleiden op <i>-on</i> , <i>-op</i> en <i>-obl</i>	54
27.	Het suffix <i>-ad</i> LANGDURIG	55
28.	Het suffix <i>-aĵ</i> DING	56
29.	Het suffix <i>-ec</i> EIGENSCHAP	59
30.	Het suffix <i>-ul</i> PERSOON	61
31.	De suffixen <i>-aĵ</i> , <i>-ec</i> en <i>-ul</i> naast elkaar	62
32.	Het suffix <i>-em</i> GENEIGD	63
33.	Het suffix <i>-ebl</i> MOGELIJK	65
34.	De drie prefixen <i>re-</i> , <i>dis-</i> en <i>bo-</i>	66
35.	Het suffix <i>-estr</i> LEIDER	69
36.	Het suffix <i>-uj</i> CONTAINER	70
37.	Deelwoordconstructies	72
38.	Het suffix <i>-ind</i> WAARD ZIJN	78
	Bijlage 1: Semantische categorieën in het Esperanto	80
	Bijlage 2: Correlatieven in het Esperanto	82
	Bijlage 3: Enkele aanknopingspunten met de esperantofonie	83
	Literatuur	84

Tabellen

Tabel 1	Analogon van T- en R-taalhandelingen	16
Tabel 2	Nederlandse lexemen en hun syntactische posities	16
Tabel 3	Esperanto-lexemen en hun syntactische posities	17
Tabel 4	Enkele vrouwelijke diernamen in het Esperanto	24
Tabel 5	Enkele werkwoorden van toestandsverandering	45
Tabel 6	Enkele Prep-V werkwoorden	52
Tabel 7	Deelwoordterminologie	73
Tabel 8	Predicatief gebruikte deelwoorden	75
Tabel 9	<i>Estis -ata</i> tegenover <i>estis -ita</i>	75
Tabel 10	Overzicht samengestelde tijden	76
Tabel 11	Voltooide deelwoorden: <i>-ata</i> of <i>-ita</i> ?	77

Afkortingen

A	<i>Actor</i> (argument in FDG), agens
Adj	Adjectief (bijvoeglijk naamwoord)
Adv	Adverbium (bijwoord)
e	Stand van zaken, <i>State-of-affairs</i> (semantische categorie in FDG)
f	1. Vrouwelijk; 2. Eigenschap, <i>Property</i> (semantische categorie in FDG)
FDG	Functionele Discours-Grammatica
fut	Toekomende tijd
ins	Instrument, <i>Instrument</i> (semantische categorie in FDG)
l	Plaats, <i>Locative</i> (semantische categorie in FDG)
L	Locativus (argument in FDG)
LAdv	Bijwoord van plaats
m	1. Mannelijk; 2. Manier/Wijze, <i>Manner</i> (semantische categorie in FDG)
M	Modificeerder
MAdv	Bijwoord van wijze
N	Nomen (substantief, zelfstandig naamwoord)
Neg	Negatieve polariteit
nr	Intransitief, intransitiverend
Num	Numerale (telwoord)
O	Object (voorwerp)
p	Propositionele inhoud, <i>Propositional content</i> (semantische categorie in FDG)
P	Participant (deelnemer)
P _A	Aangesproken persoon, aangesprokene
P _S	Sprekende persoon, spreker
P _{Th}	Derde persoon (ander P _A dan of P _S)
pl	Pluralis (meervoud)
Pos	Positieve polariteit
PP	Voorzetselgroep
Prep	Prepositie (voorzetsel)
prs	Tegenwoordige tijd
pst	Verleden tijd
q	Kwantiteit, <i>Quantity</i> (semantische categorie in FDG)
r	Reden, <i>Reason</i> (semantische categorie in FDG)
R	Referentiële taalhandeling
S	Subject (onderwerp)
sg	Singularis (enkelvoud)
t	Tijd, <i>Time</i> (semantische categorie in FDG)
T	Toeschrijvende taalhandeling
TAdv	Bijwoord van tijd
tr	Transitief, transitiverend
U	<i>Undergoer</i> (argument in FDG), patiens
V	Verbum (werkwoord)
x	Individu, <i>Individual</i> (semantische categorie in FDG)

1. Inleiding tot het Esperanto

Het Esperanto is een ‘gemaakte’ taal, een taal die bewust geconstrueerd is om gebruikt te worden als hulptaal in het mondiale (veeltalige) verkeer. Ook pidgins zijn hulptalen, maar zij zijn min of meer spontaan ontstaan voor regionaal gebruik. Belangrijke punten van verschil met het Esperanto zijn dus de wijze van ontstaan en het toepassingsgebied. Het Esperanto behoort tot de categorie van de ‘internationale plantalen’ of planmatig opgezette talen voor internationaal gebruik. Het is binnen deze categorie de enige taal die op ruime schaal wordt toegepast. Het Esperanto-project is in 1887 gepubliceerd door de polyglot Ludwik Zamenhof (zie Zamenhof 2007 [1887]), die in 1859 in het toen Russische (nu Poolse) stadje Białystok was geboren en in 1917 in Warschau is overleden. De veelzijdige intellectueel Zamenhof was medicus van beroep. Esperanto wordt tegenwoordig door particulieren en verenigingen in meer dan 100 landen van de wereld gebruikt. Zie voor meer informatie over de geschiedenis van het Esperanto de syllabus *Inleiding in de Interlinguïstiek* 2012-2013, de hoofdstukken 6, 15 en 16.¹

Waarom zou je je in het Esperanto verdiepen? Wie Frans studeert, wil misschien ook Italiaans leren omdat Italië een interessante reisbestemming is en cultureel veel te bieden heeft, maar ook om het Frans aan een andere Romaanse taal te toetsen en zo meer inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het Latijn naar het moderne Romaans. Voor het Esperanto kun je vergelijkbare motiveringen geven. Hoewel er geen ‘Esperanto-land’ bestaat, is er wel een wereldwijde Esperanto-taalgemeenschap, waaraan toeristisch, cultureel en ook taalkundig veel interessants te ontdekken is. Daarnaast biedt het Esperanto als bewust gecreëerde, maar zich spontaan ontwikkelende taal mogelijkheden om meer inzicht te ontwikkelen in aspecten van leergemak, precisie, efficiëntie en redundanties (schijnbare overtolligheden), zoals die zich in talen voordoen. Ten slotte kan men aan het Esperanto goed onderzoeken in hoeverre een gemaakte taal natuurlijk kan zijn, en hoeveel kunstmatigs er in een natuurlijke taal kan schuilen. De keuzemodule Esperanto wil bij al zulke studies een hulp zijn.

Een plantaal heet *a priori*, wanneer zij niet is gebaseerd op bestaand taalmateriaal. Dit geldt in het bijzonder voor de woordenschat van de taal. Deze is dan vaak gecreëerd op basis van filosofische classificaties of van andere niet-talige systemen. De grammatica is van een wiskun-

---

¹ Jansen (2012), verkrijgbaar via Readers Online.

dige regelmaat, maar daardoor niet noodzakelijkerwijs eenvoudig. Een dergelijke taal is voor ons zonder echte studie ervan volstrekt onherkenbaar. Een voorbeeld uit de taal van de Brit George Dalgarno (1616?-1687) laat dit zien:

Lelil spèpesi pipai. ‘Hij werkt ijverig.’
(Dalgarno 1661)

Het basislexicon van deze taal bestaat uit ‘woorden’ of elementaire lettercombinaties (zgn. *radicals*) die elk een element uit een classificatie van de wereld om ons heen vertegenwoordigen en dus symbolisch zijn en geen band hebben met woorden of syllaben uit bestaande talen.

Is een taal, en weer in het bijzonder de woordenschat, daarentegen wél gebaseerd op bestaande talen, dan noemen we zo’n taal *a posteriori*. De woordenschat is dan vaak aangepast aan specifieke eisen van de fonologie en de morfologie van de nieuwe taal. De grammatica is regelmatig, maar minder dan bij de *a priori* talen. Zo’n taal is voor ons ook zonder detailstudie ervan redelijk tot goed herkenbaar. Een *a posteriori* taal is *naturalistisch*, wanneer zij ook in de uitwerking van de lexicale en grammaticale details haar brontaal of brontalen volgt. De taalmaker heeft dan bestaande structuren (deels) overgenomen en geen nieuwe structuren gecreëerd. Het doel van deze aanpak is een zo hoog mogelijk niveau van natuurlijke herkenbaarheid te bereiken, eventueel ten koste van het leergemak. Als voorbeeld geven we een zin uit het Interlingua, dat in 1951 werd gepubliceerd:

Benvenite al sito del Union Mundial pro Interlingua (UMI), establite in 1955 pro diffunder le international lingua auxiliar Interlingua.

‘Welkom op de site van de Wereldunie voor Interlingua (UMI), gevestigd in 1955 om de internationale hulptaal Interlingua te verbreiden.’

Een *a posteriori* taal is *schematisch*, wanneer de uit een brontaal of brontalen overgenomen lexicale en grammaticale kenmerken zijn aangepast aan de eisen van een eigen, autonome structuur. Zo’n taal heeft een herkenbaar schema, dat in details zelfs *a priori* trekjes kan vertonen. Het doel van deze aanpak is, een redelijk hoog niveau van natuurlijke herkenbaarheid te combineren met het leergemak van een grote regelmaat.²

---

² We moeten wel bedenken dat ‘natuurlijke herkenbaarheid’ in de praktijk niet veel meer betekent dan een verleidelijke gelijkens met de Romaanse talen.

Als voorbeeld herhalen we de zin van Dalgarno in het Esperanto:

Li laboras diligente. ‘Hij werkt ijverig.’

Hierin zijn *li* ‘hij’, *labor* ‘werken’ en *diligent* ‘ijverig’ stamvormen, die aan de Romaanse talen en deels aan het Engels herkenbaar zijn. Het suffix *as* dat achter *labor* staat is de productieve uitgang van de tegenwoordige tijd voor alle personen en is een a priori elementje in het Esperanto. Het suffix *e* dat op *diligent* volgt is de productieve uitgang om bijwoorden af te leiden en gaat o.a. op het Latijn terug.

Het Esperanto is dus een schematische a posteriori taal: een taal die grotendeels is opgebouwd uit elementen die aan bestaande Indo-Europese talen zijn ontleend en die zijn ingebed in een autonome, grammaticale structuur die geen uitzonderingen kent en in het algemeen door een hoge graad van regelmaat en productiviteit wordt gekenmerkt. Neem nog eens het citaat dat hierboven staat: *labor* ‘werken’ lijkt op het Italiaanse *lavor(are)*, maar de vervoeging van bijvoorbeeld de tegenwoordige tijd laat snel zien waar het verschil in schuilt:

<u>Persoon</u>	<u>Italiaans</u>	<u>Esperanto</u>
1sg	io lavor- o	mi labor- as
2sg	tu lavor- i	vi labor- as
3sg.m/f	lui/lei lavor- a	li/ŝi labor- as
1pl	noi lavor- iamo	ni labor- as
2pl	voi lavor- ate	vi labor- as
3pl	loro lavor- ano	ili labor- as

Lexicaal is er een treffende overeenkomst met het Indo-Europese uitgangsmateriaal, zowel in de stam van het werkwoord als in de vormelijke keuze van de pronomina. Maar op de plaats van de zes verschillende persoonsuitgangen van het vervoegde werkwoord in het Italiaans staat in het Esperanto slechts één enkele markering, die uitsluitend de tijd aangeeft; de personen worden daarentegen alleen, en verplicht, door de losse pronomina gemarkeerd. Deze strikte functiescheiding is kenmerkend voor grote delen van de Esperanto-grammatica.

2. Opmerkingen bij het leerboek

Het leerboek dat wij gebruiken, *Esperanto via de directe methode* (Marček 2007)³, is geschikt voor zelfstudie en is in meer dan twintig instructietalen verschenen. Het is in zijn uitleg op een aantal punten zodanig vereenvoudigd voor leerlingen met elk opleidingsniveau dat voor de universitaire student een enkele ‘bijsturing’ wel op zijn plaats is. Daar komen nog wat correcties van een paar drukfouten bij:

Pagina	Opmerking
5	Een betere formulering voor de derde zin in de tweede alinea is: “Deze is gepubliceerd in 1887 door de Russische polyglot Ludwik Zamenhof (1859 Białystok, tegenwoordig in Polen – 1917 Warschau). Zamenhof was een veelzijdig intellectueel met een grote en gevarieerde talenkennis. Hij was Russisch staatsburger. Dat hij van beroep medicus werd, is minder relevant.
14	Bij de uitleg van het vraagpartikel ĉu : “ <i>Wij</i> , in het Nederlands, draaien dus de volgorde om, en dat gebeurt in het Esperanto juist niet.” De nadruk op <i>wij</i> is hier essentieel. Bij de uitleg van het lidwoord la : schrap de laatste twee regels, die geen verklarende waarde hebben.
18	In het kadertje links boven: met het vraagwoord kiu als ‘wie’ vraag je naar een individuele vertegenwoordiger uit de categorie van mensen, als ‘welk(e)’ vraag je naar een keus uit meer mensen, dieren of dingen. Met het vraagwoord kio ‘wat’ vraag je naar het wezen van een mens, dier of ding, of je refereert naar een hele zin. In de Konversacio : lees bij het voorlaatste streepje: “Ĉu ankaŭ <i>la</i> kato...”
19	Onder GRAMATIKO, -o : schrap de uitleg tussen haakjes achter “zelfstandige naamwoorden”. In de <i>Woordenschat</i> : vertaal 2 liever met “wat voor een”.
20	Voeg aan het rijtje bezittelijke voornaamwoorden toe: Ĝia ‘zijn, haar, ervan’, verwijzend naar een niet-menselijke entiteit als bezitter. Dit is een regelmatige vorming uit <i>ĝi</i> ‘hij, zij, het’ (niet-menselijk, meestal zelfs niet-levend, pag. 17).
23	Onder GRAMATIKO, -ino : bedoeld worden “expliciet vrouwelijke pendanten van mannelijke levende wezens of van wezens waarvan het biologisch geslacht niet relevant is”. Onder GRAMATIKO, -j : er is dus congruentie in getal tussen substantieven en woorden in adjectiefpositie.

³ Ook beschikbaar voor zelfstudie in de mediatheek van het PC Hooft Huis, zowel in de Nederlandse als Engelse versie, inclusief geluidsmateriaal.

- 27 Onder GRAMATIKO, **al**: schrap de uitleg na “meewerkend voorwerp komt”. Onder GRAMATIKO, **-n**: er zijn bepalingen met en zonder voorzetsel, dat is één zaak; daarnaast zijn er directe objecten, die de naamvalsuitgang **-n** krijgen, en indirecte objecten die verplicht worden voorafgegaan door het voorzetsel **al**.
- 28 In de contactsituatie van de tekeningen onder **Kun** en **Sen** is in beide eerste zinnen het voorzetsel *ĉe* ‘bij, aan’ beter (zie les 9) dan *apud* ‘bij, naast’ in beide tweede zinnen is *apud* correct.
- 34 Er zijn ook enkele gespecialiseerde bijwoordelijke wortels die als vrije morfemen rechtstreeks inzetbaar zijn, bijv. *nun* ‘nu’ en *hodiaŭ* ‘vandaag’.
- 37 Onder **Da**: eigenlijk zijn de meest natuurlijke vertalingen van ‘waterglas’ en ‘melkfles’ ook in het Esperanto samenstellingen: *akvoglaso* en *laktobotelo*. Deze alternatieven ontbreken ook op pag. 40 in de GRAMATIKO onder **da**.
- 40 Onder GRAMATIKO, **ge-**: beter “een voorvoegsel dat *met nadruk* beide geslachten samen aangeeft”.
- 41 Een betere formulering van de eerste zin na het boeksymbool is: “Lernejo estas domo, en kiu infanoj lernas”. Het onderwerp “infanoj” in de relatieve zin verdient geen enkele nadruk en de basisvolgorde SV “infanoj lernas” behoort dan ook niet te worden omgedraaid.
- 43 In de laatste zin na het potloodsymbool is de combinatie “*eltrinkis...el la botelo*” eigenlijk pleonastisch. Lees gewoon: “*trinkis...el la botelo*”.
- 60 Bedenk wel dat de uitgangen van de tabelwoorden niet afkoppelbaar zijn en dus een heel andere status hebben dan bijv. de woordsoortmarkeringen. Ze hebben van huis uit alleen mnemonieke waarde. Schrap ook de uitleg tussen haakjes.
Onder GRAMATIKO, **-eg**: schrap de uitleg tussen haakjes.
- 66 Onder **Kial? Tial**: een vraag met *kial* wordt redengevend beantwoord. In het antwoord *kán tial* voorkomen, maar dat hoeft helemaal niet: *ĉar* ‘want, omdat’ speelt ook zo’n rol. De constructie “*Tial, ĉar...*” in de eerste antwoordzin is dan ook onnodig. Voldoende is “*Ĉar mi estis malsana.*”
- 67 In de leestekst VESPERO:
- Lees in de vierde regel in plaats van “*iru ĉi tien*”: “*venu ĉi tien*”. Dit is een Slavisch foutje van de Slowaakse auteur.
  - Lees in de vijfde regel in plaats van “*manĝilarojn*”: “*manĝilaron*”. Je gebruikt óf een collectieve vorm met *-aro* in het enkelvoud, óf een gewoon meervoud op *-oj*.
- 68 In de *Woordenschat*: schrap bij 22 de uitleg “(lijdend voorwerp)”.
- 70 **Ĉirkaŭ** wordt gepresenteerd als voorzetsel, maar heeft ook de bijwoordelijke betekenis ‘circa, ongeveer’, die immers ook uit de voorbeeldzinnen na het boeksymbool blijkt.

- 72   Onder GRAMATIKO, **por ke -u**: lees de uitleg tussen haakjes niet als “bijzin van reden”, maar als “bijzin van doel”.
- 90   De allerlaatste zin die nog op deze pagina begint, moet beginnen met *Trans-saltinte*. Hier is abusievelijk het voorzetsel *tra* ‘door’ als voorvoegsel gebruikt (*tra-saltinte*) in plaats van *trans* ‘over’ (*trans-saltinte la rivereton* ‘over de beek gesprongen zijnde’).
- 91-92   Onder GRAMATIKO, **-ant, -int, -ont, -at, -it, -ot**: lees de uitgebreide uitleg in de syllabus: hoofdstuk 37.
- 99   Onder het voorlaatste kopje **Surskriboj** ‘Opschriften’ moeten de eerste twee woorden worden gecorrigeerd in: “Enirejo” en “Elirejo” (zie voor het gebruik van het plaatsbepalende suffix *-ej* hoofdstuk 11).
- 102   In de tweede kolom van de woordenlijst:
Het eerste woord *ano* ‘lid, bewoner’ komt niet in les 8, maar les 9 voor de eerste keer voor. Er wordt echter nergens uitgelegd dat dit een gelexicaliseerd achtervoegsel is. Zie hierover hoofdstuk 14 in deze syllabus.

3. Uitspraak van de letters; klemtoon

Het Esperanto-alfabet is fonologisch, d.w.z. elke betekenisonderscheidende klank wordt altijd door hetzelfde letterteken weergegeven. De uitspraakregels zijn met name voor de klinkers benaderend, maar de klanken liggen zo gespreid dat enige nationaal getinte variatie weinig risico van misverstand oplevert. Luister naar het op college gebruikte geluidsmateriaal of naar dat wat bij het lesmateriaal in de Mediatheek van de Faculteit beschikbaar is.

Met de uitspraakregels en de klemtoonregel (de voorlaatste lettergreep draagt *altijd* het woordaccent) kunnen alle woorden in het Esperanto correct worden gelezen en kan elk woord dat duidelijk wordt uitgesproken correct worden geschreven.

4. Wortels, affixen en uitgangen

Een fundamentele eigenschap van het Esperanto is dat men in de vormleer of morfologie uitsluitend gebruik maakt van *onveranderlijke eidelementen*, zowel in de woordvorming (lexicale morfologie) als in de verbuiging en vervoeging van woorden (grammaticale morfologie). In de Esperanto-literatuur zelf heten de eerstgenoemde eidelementen traditioneel *radikoj* of ‘wortels’ (bijv. *dom-* ‘huis’), de tweede *finaĵoj* of ‘uitgangen’ (bijv. *-i* werkwoord V in de infinitief; *-o* zelfstandig naamwoord N, enkelvoudig, non-accusatief; *-a* bijvoeglijk naamwoord Adj; *-e* afgeleid bijwoord Adv). Uit de oorspronkelijke definitie van wortels en uitgangen blijkt dat zij met elkaar de verzameling van minimale en ondeelbare eenheden van vorm en betekenis in de taal vormen en als zodanig allemaal onder de enkele term ‘morfeem’ gevangen kunnen worden. Woordenboeken die op deze manier zijn opgebouwd, zijn dus eigenlijk morfeemverzamelingen. Zij bestaan deels uit wortels, die de basiseenheden van het lexicon zijn en ‘lexemen’ vertegenwoordigen, deels uit uitgangen, die een grammaticale categorie of functie weergeven, deels ook uit affixen (zie hieronder).

Wortels kennen een min of meer strakke lexicale *definitie*. Zo laat de wortel *dom-* in het op dit moment meest gezaghebbende verklarende Esperanto-woordenboek (Waringhien 2002) vier nauwkeurige omschrijvingen voor vier toepassingen zien: 1. bouwwerk voor bewoning; 2. verblijfplaats van het gezin; 3. dynastie; 4. astrologische eenheid. Binnen de lexicale morfo-

logie is er naast de categorie wortels nog een categorie affixen (voor- en achtervoegsels) voor woordafleiding. Hun lexicale *specificatie* is algemener dan die van de wortels. Neem bijvoorbeeld *mal-*, een prefix of voorvoegsel, dat voldoet aan de semantische specificatie ANTONIEM (of TEGENGESTELDE) van de wortel waar het zich aan hecht; of *-in*, een suffix of achtervoegsel, dat VROUWELIJK(E PENDANT) betekent van de wortel waar het zich aan hecht.⁴

Affixen dienen ertoe afgeleide, complexe wortels te creëren, die we hier ‘stammen’ zullen noemen. Stammen kunnen op hun beurt kernen zijn voor verder syntactisch gebruik. Het is belangrijk te begrijpen dat wortels en stammen, dus met of zonder affixen, pas bruikbaar zijn in de syntaxis, wanneer ze voorzien zijn van de grammaticale uitgang die hun rol in de zin als V, N, Adj of Adv definieert. Dat is de reden waarom er bij kale, syntactisch nog niet bruikbare wortels, maar ook bij affixen en uitgangen, voor de duidelijkheid vaak streepjes staan. Voorbeelden:

<i>Mal-</i>	+ <i>bon-</i>	> <i>malbon-</i>	> (bijv.) <i>malbona</i>
ANTONIEM	+ ‘goed’	> ‘slecht’ (stam)	> (bijv.) ‘slecht’ (Adj)
<i>Vir-</i>	+ <i>-in</i>	> <i>virin-</i>	> (bijv.) <i>virino</i>
‘Man’	+ VROUWELIJK	> ‘vrouw’ (stam)	> (bijv.) ‘vrouw’ (N)

De ‘vertaling’ van een semantisch gedefinieerde Esperanto-*wortel* als een morfosyntactisch gedefinieerd *woord* in het Nederlands is eigenlijk niet correct. Een vertaling van *bon-* als ‘goed’ kan het beste gelezen worden als: *bon-* wordt als adjectief *bona* vertaald als ‘goed’. Het is gebruikelijk dat een Esperanto-‘woordenboek’ geen onderscheid maakt tussen de status van wortels, lexicale affixen en grammaticale uitgangen, die immers allemaal gebonden morfemen zijn. Het onderstaande alfabetisch geordende lijstje, met Nederlandse ‘vertalingen’ daarnaast, is daar een voorbeeld van:

<i>-a</i>	uitgang van het adjectief
<i>arb-</i>	‘boom’
<i>bel-</i>	‘mooi’

⁴ Eigenlijk moeten we bij een semantische definitie in plaats van “de wortel” steeds schrijven “het lexeem dat door de wortel wordt weergegeven”, maar een dergelijk omslachtig taalgebruik is op de duur niet vol te houden. In de Nederlandse glossen staan categorieën en functies in principe in KLEINE KAPITALEN.

<i>bon-</i>	‘goed’
<i>-in</i>	suffix dat de vrouwelijke pendant van de eraan gehechte wortel genereert
<i>mal-</i>	prefix dat het antoniem van de eraan gehechte wortel genereert
<i>-n</i>	uitgang van de accusatief
<i>ne</i>	‘niet’, ‘nee’
<i>sur</i>	‘op’
<i>turn-</i>	‘draaien’

Aan de streepjes voor en achter een morfeem kun je in zo’n woordenboek zien dat het om een gebonden morfeem gaat, d.w.z. een morfeem dat op die manier nog niet syntactisch (in de zinsbouw) bruikbaar is. Het streepje staat op de plaats waar iets ontbreekt, hetzij een wortel (vóór *-a* kun je de wortel *bel-* plakken en dat geeft *bela* ‘mooi’), hetzij een uitgang (achter *bon-* kun je de uitgang *-a* plaatsen en dat geeft *bona* ‘goed’); voor *-in* komt een wortel als *vir-* en dat levert de stam *virin-*, daarachter komt bijvoorbeeld de uitgang *-o*, en het resultaat is N *virino* ‘vrouw’). Vrije morfemen als *sur* ‘op’ hebben zo’n streepjesmarkering niet en zijn dus wél rechtstreeks inzetbaar. Pas op: woordenboeken kunnen verschillende notatiesystemen hanteren. Ook doen ze het vaak voorkomen alsof wortels aan woorden gelijkgesteld kunnen worden en hanteren ze niet al te nauwkeurige specificaties bij affixen. Dit alles staat hun praktische bruikbaarheid meestal niet in de weg.

5. Flexibele lexemen: een uitstapje in de FDG

In feite zijn lexemen in het Esperanto in hoge mate flexibel. Dat *bel-* door ‘mooi’ vertaald wordt, komt doordat het in de rol van modificeerder in een referentiële groep (als adjectief bij een substantief) veel vaker voorkomt dan op andere manieren. *Bela* wordt daarom wel het primaire woord uit de wortel *bel-* genoemd. Maar ook de volgende woorden zijn maakbaar zonder enig beroep te doen op een derivatieproces:

Bele als modificeerder in een predicaatsgroep (bijwoord van wijze): ‘mooi’, ‘op mooie wijze’.

Belo als hoofd van een referentiële groep (zelfstandig naamwoord): ‘het mooie’.

Beli als hoofd van een predicaatsgroep (werkwoord): ‘mooi zijn’.

De uitwisselbare uitgangen *-a*, *-e*, *-o* en *-i* zijn dus géén derivatiesuffixen, maar flexiesuffixen die niets anders doen dan het lexeem (de wortel) klaar maken voor gebruik in een bepaalde syntactische context. Laten we het verschil met de morfologie van het Nederlands proberen te begrijpen aan de hand van een uitleg in het kader van de Functionele Discours-Grammatica (FDG).

Binnen de FDG worden vier niveaus van analyse 1–4 onderscheiden, waarbij in deze volgorde elk niveau (behalve natuurlijk het hoogste) door de eraan voorafgaande niveaus ‘geregeerd’ wordt: 1. het interpersonele of pragmatische; 2. het semantische; 3. het morfosyntactische en 4. het fonologische (waarop de articulatie volgt). Wij beperken ons tot de niveaus 1–3 en beginnen op het hoogste niveau, het interpersonele/pragmatische. Hier gebeurt het volgende:

- Men initieert talige communicatie, reageert daarop en/of maakt dit mee. ‘Men’ omvat de deelnemers of participanten P aan de communicatie, d.w.z. de spreker P_S, de aangesprokene P_A en één of meer ‘anderen’ of derden P_{Th}.
- Men formuleert taalhandelingen in de vorm van mededelingen, vragen, opdrachten, e.d.
- Men structureert deze taalhandelingen aan de hand van criteria zoals oude tegenover nieuwe informatie, het wel of niet benadrukken van informatie, e.d.
- Men stelt gedurende het proces van interactie inhoudelijke communicatiepakketten samen, die bestaan uit adscriptieve of toeschrijvende (T) taalhandelingen en verwijzende of referentiële (R) taalhandelingen.

Veronderstel dat ik als docent P_S de klas studenten als P_A ‘op een volkomen neutrale wijze een mededeling wil doen over iets wat bij ons allemaal bekend is’. Om dit vage voorbeeld van wat zich in werkelijkheid verborgen in mijn hoofd afspeelt als een zinvolle modellering te kunnen gebruiken zijn, moet ik mijn intentie hier wel concretiseren. Bijvoorbeeld: ik wil medelen dat mijn blauwe stift, die ik aan iedereen laat zien, niet is opgedroogd, maar nog goed schrijft. Ik vereenvoudig dit om verschillende redenen tot de intentie ‘blauwe pen schrijft goed’. Vervolgens stap ik over op het semantische niveau.

Om mijn intentie betekenisvol in te vullen moet ik kunnen beschikken over de vier lexicale basiseenheden of lexemen BLAUW, PEN, SCHRIJV en GOED. Dit zijn abstracte basiseenheden,

die ik hier in kleine kapitalen in hun grondvorm weergeef, met uitsluiting dus van allerlei uitgangen die geen semantische betekenis hebben en die we pas in de syntaxis zullen tegenkomen. Elk lexeem moet eerst worden opgeroepen, alvorens ernaar verwezen kan worden. Bekijk voor een nog verder vereenvoudigd voorbeeld ‘pen schrijft’ het volgende analogon op je PC (het teken ↓ wil zeggen ‘aanslaan’, **arceren** wil zeggen ‘selecteren’):

Tabel 1: Analogon van T- en R-taalhandelingen

Toetsenbordcommando's	Schermbesultaat	Klembord	Handeling
P↓E↓N↓	PEN	-	PEN wordt toegeschreven (T)
PEN CTRL-X↓	-	PEN	PEN wordt refereerbaar gemaakt
S↓C↓H↓R↓I↓J↓V↓	SCHRIJV	PEN	SCHRIJV wordt toegeschreven (T)
CTRL-V↓	SCHRIJV PEN	-	aan PEN wordt gerefereerd (R)

We zien in Tabel 1 duidelijk de toeschrijvende handelingen T (van toetsenbord naar scherm) en de referentiële handeling R (van klembord naar scherm). De maximaal vereenvoudigde intentie ‘pen schrijft’ laat zien dat de lexemen PEN en SCHRIJV in onze voorgenomen handeling onmisbaar zijn (hoofden), en dat de eerder genoemde lexemen BLAUW en GOED misbaar zijn, d.w.z. optionele aanvullingen (modificeerders) op de onmisbare elementen. Aan de hand van de criteria ‘soort handeling’ (T of R) en ‘misbaarheid’ kunnen we de volgende Tabel 2 opstellen:

Tabel 2: Nederlandse lexemen en hun syntactische posities

	Hoofd	Modificeerder
T > Predikaatsgroep	SCHRIJV	GOED
R > Referentiële groep	PEN	BLAUW

In de terminologie van Tabel 2 wordt nu aan de referentiële lexeemgroep PEN BLAUW (‘een inmiddels bekende blauwe pen’) de Eigenschap SCHRIJV GOED toegeschreven.⁵ We hebben onze oorspronkelijke intentie nu zinvolle betekenis gegeven en kunnen overstappen op het morfosyntactische niveau.

⁵ Wanneer een benaming expliciet naar een semantische categorie verwijst en niet een soortnaam is, wordt dit door het gebruik van een hoofdletter als beginletter aangegeven. Voorbeelden: Eigenschap, Entiteit, Plaats, e.a. Zie ook Bijlage 1.

Nemen we van het semantische niveau de expressie PEN BLAUW SCHRIJV GOED over, dan moeten we bedenken dat we aan de hier gekozen lineaire weergave niet meer waarde moeten hechten dan dat PEN en BLAUW bij elkaar horen, net als SCHRIJV en GOED. In de morfosyntaxis wordt deze expressie gecodeerd als ‘blauwe pen schrijft goed’, waarin de volgorde SV en de flexies ‘-e’ in ‘blauwe’ en ‘-t’ in ‘schrijft’ voor het Nederlands belangrijk, maar semantisch volkomen irrelevant zijn. We zien nu bovendien dat het lexem SCHRIJV niet anders dan als hoofd van een predicaatsgroep of V in de syntaxis kan optreden (‘blauwe *schrijf pen goed’ is ongrammaticaal) en het lexem PEN alleen als hoofd van een referentiële groep of N, maar dat de lexemen GOED en BLAUW als Adj en MAdv uitwisselbaar zijn: ook de codering ‘goede pen schrijft blauw’ is grammaticaal en kan een zinvolle betekenis hebben. Op twee van de vier plaatsen in tabel 2 blijken syntactisch gespecialiseerde lexemen V en N te staan; de lexemen in de twee andere posities kunnen zelfs zonder inzet van een derivatie- of flexiemiddel zowel als Adj als MAdv gebruikt worden en zouden we Modificeerders M kunnen blijven noemen. Samengevat: het Nederlands kent drie lexemklassen V, N en M in de semantiek en codeert die in de vier woordklassen V, N, Adj en MAdv in de morfosyntaxis.

Maken we van Tabel 2 een kopie in het Esperanto (Tabel 3), dan blijkt al snel het fundamentele verschil met het Nederlands:

Tabel 3: Esperanto-lexemen en hun syntactische posities

	Hoofd	Modificeerder
T > Predikaatsgroep	SKRIB	BON
R > Referentiële groep	PLUM	BLU

Het lexem SKRIB komt voor als V *skribi* ‘schrijven’, N *skribo* ‘het schrijven’ of ‘geschrift’, Adj *skriba* ‘schrijvend’ of ‘geschreven’ en MAdv *skribe* ‘schrijvend’ of ‘geschreven’. Het lexem BON komt voor als Adj *bona* ‘goed’, MAdv *bone* ‘goed’ of ‘wel’, N *bono* ‘het goede’ en V *boni* ‘goed zijn’. Zo ook PLUM en BLU. De codering *blua plumo skribas bone* is de vertaling van de boven geanalyseerde Nederlandstalige intentie ‘blauwe pen schrijft goed’, maar *blua bono skribas plume* ‘het blauwe goede schrijft als een pen’ en *pluma skribo bluas bone* ‘het schrift van de pen is goed blauw’ zijn syntactisch onberispelijk, al gaan ze semantisch van vreemd tot bizar. *Bona plumo skribas blue* ‘goede pen schrijft blauw’ is semantisch natuurlijk aanvaardbaar, net als in het Nederlands.

Met andere woorden: het Esperanto kent geen aparte lexeemklassen, maar laat elk lexeem toe op elke positie in Tabel 3. Dit is het kenmerk van een zgn. flexibel systeem van rededelen, iets wat onder Europese talen niet voorkomt. Bovenstaande is een vereenvoudigde voorstelling van zaken, waarin we voorbijgaan aan de tot bijwoorden van wijze (MAdv) beperkte geldigheid van de tabellen. We negeren dus het feit dat de uitgang *-e* in het Esperanto voor afgeleide bijwoorden in het algemeen geldt. Bovendien negeren we de omstandigheid dat inmiddels veel werkwoorden die uit een wortel van bepaalde semantische categorieën zijn gevormd een heel specifieke verbale betekenis hebben ontwikkeld. Dit alles zou te ver voeren en doet aan de hier opgevoerde vereenvoudiging voorlopig niets af. Laten we voorlopig stellen dat het systeem van rededelen in het Esperanto zich goed laat beschrijven als een flexibel systeem, en dat dit ook goed strookt met de strakke regelmaat die de taal kenmerkt, maar dat de praktijk van 125 jaar taalgebruik dit theoretische model niet ongemoeid heeft gelaten.

6. Polariteit

In Marček (2007: 11) wordt het vraagwoord *ĉu* geïntroduceerd, dat bij ja-nee-vragen gebruikt wordt. Bij de polariteit ja-nee, ofwel positief (Pos) – negatief (Neg), spelen twee woorden een rol, respectievelijk *jes* en *ne*. Als losse partikels betekenen *jes!* en *ne!* respectievelijk ‘ja!’ en ‘nee!’. De negatieve polariteit in het zinsverband (ontkenning van de zin of van een zinsdeel of constituent) — Nederlands ‘niet’, Engels *not*, Duits *nicht* — wordt ook met *ne* vertaald. En ook de nulstelling — Nederlands ‘geen’, Engels *no*, Duits *kein* — heeft als vertaling *ne*. Dus:

Mi ne sidas. ‘Ik zit niet.’ (zinsontkenning: het zitten wordt ontkend)

Mi ne sidas sur seĝo. ‘Ik zit niet op een stoel.’ (constituentontkenning: niet het zitten wordt ontkend, maar de plaats waarop)

Mi ne havas seĝon. ‘Ik heb geen stoel.’ (niet veel of weinig, maar nul stoelen)

Uit de voorbeelden blijkt ook de voorkeurspositie van *ne* vóór het vervoegde werkwoord. De positieve polariteit (afgezien van het losse antwoord ‘ja!’) is minder duidelijk. De expressie van Pos is ‘wel’ of ‘wel degelijk’ in het Nederlands en wordt vooral in contrastieve situaties gebruikt. De talen om ons heen vertonen hier een grote variëteit. Het Engels gebruikt vaak een

hulpwerkwoordsvorm als *do* of *did* (bijv. *I do believe you*); het Duits, afhankelijk van de nuance, bijv. *doch*, *ja*, of *schon* (bijv. *Kommst du nicht? Doch!*); het Frans het contrasterende *si* in plaats van *oui* (bijv. *Tu ne viens pas? Si, je viens*). In het Esperanto is het gebruik van Pos niet ondubbelzinnig uit de literatuur af te leiden. De grammatici Kalocsay & Waringhien (1980: 128) schrijven *ja* voor (lett. ‘immers’, ‘toch’) en stellen dat het gebruik van het ‘ja’-woord *jes* met de betekenis ‘wel’ voor een werkwoord af te keuren is. Zij beargumenteren dit met een misschien op het Duits terug te voeren verwarrend gebruik van de Esperanto-woorden *ja* en *jes*. De grammatici De Vleminck & Van Damme (1994: 25) geven ook alleen voorbeelden met *ja*, die als ‘wel’ te interpreteren zijn, en ook Wennergren (2005: 333) keurt *jes* als ‘wel’ expliciet af. Omgekeerd is het in de uitgebreide grammatica voor Nederlandstaligen Haveman & De Vries (1999: 97), die ‘wel’ daarentegen juist met *jes* vertalen. De expressie van Pos anders dan in de vorm van het antwoord ‘ja!’ is dus nog volop in ontwikkeling.

7. Afleidingen en samenstellingen; het prefix *mal-* ANTONIEM

In hoofdstuk 4 (Wortels, affixen en uitgangen) hebben we gezien hoe uit (lexicale) wortels en (grammaticale) uitgangen syntactisch bruikbare woorden worden gemaakt. Zo staat de stam *bel-* aan de basis van de vier woorden *bela* (het bijvoeglijk naamwoord als primaire woord), het bijwoord van wijze *bele*, het zelfstandig naamwoord *belo* en het werkwoord *beli*. Dit zijn semantisch niet-complexe woorden, d.w.z. ze bestaan niet uit kleinere semantisch relevante componenten, ze zijn niet verder segmenteerbaar in lexicaal relevante onderdelen. Morfologisch zijn ze wel complex, want ze bestaan alle uit twee morfemen.

Semantisch complexe woorden kunnen in principe op twee manieren gevormd worden. De **eerste manier** heet afleiding of derivatie en is een *semantisch* proces, dat complexe wortels of stammen genereert. Zulke stammen worden gemaakt met voor- en achtervoegsels. Hieruit maken we op de bekende manier (door toevoeging van de woordsoortuitgang) complexe woorden. Op blz. 15 van het leerboek leren we het voorvoegsel of prefix *mal-* kennen. Dit hecht zich aan de voorkant van wortels en modificeert de betekenis ervan zodanig, dat het antoniem ervan wordt gevormd. Een voorvoegsel creëert weliswaar een nieuwe semantische inhoud, maar binnen de semantische categorie van het oorspronkelijke lexeem:

Mal- + *bel-* > *malbel-*
ANTONIEM + ‘mooi’ > ‘lelijk’

Omdat *bel-* tot de semantische categorie der Eigenschappen hoort (*Properties* f, zie Bijlage 1), geldt dit ook voor *malbel-*. Voor de hand liggende morfosyntactische realiseringen zijn de adjectieven *bela* ‘mooi’ en *malbela* ‘lelijk’, maar op gelijkwaardige manier vormen we *malbele* ‘op een lelijke wijze’, *malbelo* ‘het lelijke’ en *malbeli* ‘lelijk zijn’. Er is ook niets op tegen om *mal-* met lexemen van andere categorieën dan die der Eigenschappen te combineren, maar voor elke categorie geldt: het moet wel gaan om een lexem waarvan de vorming van een antoniem zinvol is, dat wil zeggen: volgens onze kennis van de wereld bestaat er een antoniem, of we kunnen het in onze fantasie laten bestaan.

Vuistregel *mal-*: door *mal-* voor een woord te plaatsen creëer je een nieuw woord met de tegengestelde betekenis.⁶

Een lijstje voorbeelden op woordniveau van het gebruik van *mal-*:

<i>Sana</i> ‘gezond’	<i>malsana</i> ‘ziek’
<i>Utila</i> ‘nuttig’	<i>malutila</i> ‘schadelijk’
<i>Amiko</i> ‘vriend’	<i>malamiko</i> ‘vijand’
<i>Progreso</i> ‘voortgang’	<i>malprogreso</i> ‘achteruitgang’
<i>Akcepti</i> ‘aannemen’	<i>malakcepti</i> ‘verwerpen’
<i>Aperi</i> ‘verschijnen’	<i>malaperi</i> ‘verdwijnen’

In Marček (2007: 21) leren we het gebruik van het suffix *-in* kennen. Dit hecht zich juist aan de achterkant van morfemen en modificeert de betekenis ervan zodanig, dat het vrouwelijke equivalent van het uitgangslexem wordt gevormd. Dit uitgangslexem moet dus wel tot de semantische categorie der Individuen behoren (*Individuals* x) en moet een levend wezen zijn van het mannelijk geslacht of een wezen waarvan het geslacht irrelevant is en waarvan we in de context het vrouwelijke equivalent expliciet willen maken (we zullen in hoofdstuk 8 in detail op *-in* terugkomen):

---

⁶ ‘Vuistregels’ zijn regels zoals men die in Esperanto-leerboeken vaak zal aantreffen. Hun definitie is in veel gevallen taalkundig niet echt verantwoord, maar in de praktijk goed bruikbaar.

Vir- + *-in* > *virin-*
 ‘Man’ + VROUWELIJK > ‘vrouw’

Omdat *vir-* tot de semantische categorie der Individuen behoort en we alleen in de subcategorisering iets veranderen, is *virin-* uiteraard ook een Individu. Voor de hand liggende morfosyntactische realiseringen zijn de substantieven *viro* ‘man’ en *virino* ‘vrouw’, maar ook de vormen *virina* ‘van een vrouw, vrouwelijk’, *virine* ‘op een vrouwelijke wijze’ en *virini* ‘vrouw zijn’ zijn mogelijk. Er zijn ook achtervoegsels die op grond van hun semantische specificatie een nieuw lexeem creëren dat tot een *andere* semantische categorie behoort dan het uitgangsexeem. Dit komt bij de latere behandeling van de afzonderlijke suffixen aan bod.

De **tweede manier** om complexe woorden te maken is die van de samenstelling of compositie van woorden. Dit kan het best beschreven worden als een *morfosyntactisch* proces, dat rechtstreeks complexe *woorden* of *composita* genereert. Hierbij worden twee lexemen, die elk op zich ook als woord kunnen fungeren, als woorden aan elkaar gekoppeld. In het Nederlands geldt dat de samenstelling ‘huisdeur’ overeenkomt met de parafrase ‘deur van het huis’, waarin de relatie tussen het (onmisbare) hoofd ‘deur’ en de (misbare) specificatie ‘huis’ zo nauw is, dat de twee woorden tot één zijn versmolten. In het Esperanto gaat dit op analoge wijze: het woord ‘deur’ is *pordo* en het woord ‘huis’ is *domo*, en de combinatie van de twee is *dom(o)pordo*. De tussen-*o*, die rechtstreeks uit de parafrase volgt, mag worden weggelaten als de uitspraak van de samenstelling daardoor niet bemoeilijkt wordt. Een voorbeeld waarin de tussen-*o* blijft staan is *tablotuko* ‘tafelkleed’ uit *tablo* ‘tafel’ en *tuko* ‘doek’ of ‘kleed’, want *tabltuko* zou voor velen moeilijk of niet uit te spreken zijn.

Een samenstelling is hechter dan een losse woordgroep, maar minder hecht dan een afleiding. Toch kun je in ons voorbeeld *dompord-* achteraf als een nieuw, samengesteld lexeem opvatten, dat tot dezelfde semantische categorie der Individuen (x) behoort als het hoofd *pord-*. En zo kan het in theorie ook verder gebruikt worden als het bijvoeglijk naamwoord *domporda* ‘van de huisdeur’, enz. De praktijk van het taalgebruik stelt aan de complexiteit, lengte en syntactische toepasbaarheid van composities een natuurlijke grens.

8. Het suffix *-in* VROUWELIJK⁷

8.1 Algemeen

In hoofdstuk 7 hierboven hebben we *-in* als voorbeeldsuffix leren kennen met als specificatie: ‘*-in* vormt het vrouwelijke equivalent van het uitgangsexeem waar het zich aan hecht’. Dit uitgangsexeem moet dus wel tot de semantische categorie der Individuen (x) behoren en moet daarbinnen +[LEVEND] zijn. Dus *pordo* > *pordino is om semantische redenen ongrammaticaal, want *pord-* ‘deur’ is –[LEVEND]. In een context waarin we *-in* willen gebruiken, gaan we ervan uit dat zonder *-in* het mannelijk geslacht prevaleert of dat het geslacht niet relevant is (zie Wennergren 2005: 571).

Vuistregel *-in*: met het suffix *-in* maken we van mannelijke of geslachtsneutrale woorden expliciet vrouwelijke woorden.

Een lijstje voorbeelden op woordniveau van het gebruik van *-in*:

<i>Frato</i> ‘broer’	<i>fratino</i> ‘zuster’
<i>Edzo</i> ‘echtgenoot’	<i>edzino</i> ‘echtgenote’
<i>Amiko</i> ‘vriend’	<i>amikino</i> ‘vriendin’
<i>Reĝo</i> ‘koning’	<i>reĝino</i> ‘koningin’
<i>Leono</i> ‘leeuw’	<i>leonino</i> ‘leeuwin’ ⁸

Vergelijk nu *aŭtoro* ‘auteur’ of ‘schrijver’ met *aŭtorino* ‘schrijfster’. Als *aŭtorino* alle kenmerken van *aŭtoro* bevat en daaraan ‘vrouwelijk’ toevoegt, dan zouden we *aŭtorino* als hyponiem van *aŭtoro* kunnen opvatten, veronderstellende dat er ook een expliciet mannelijke variant is. Daarin is in het Esperanto van huis uit niet voorzien, bijvoorbeeld in de vorm van een specifiek ‘mannelijk makend’ voor- of achtervoegsel, en bovendien werd en wordt de term *aŭtoro* door velen stilzwijgend *by default* als mannelijk opgevat.

Vergelijk dit met *patro* ‘vader’ en *patrino* ‘moeder’. Hier is geen sprake van een relatie van hyponimie, maar van complementariteit binnen de verzameling vaders en moeders ofwel

---

⁷ In de hoofdstuktitels is de aan een affix toegevoegde glos in kleine kapitalen een telegrafische verwijzing naar de functie van het affix en geen nauwkeurige specificatie daarvan.

⁸ In ‘vriendin’, ‘koningin’ en ‘leeuwin’ zien we het gebruik van ‘-in’ ook in het Nederlands.

ouders: ‘ouder-X is vader impliceert X is niet moeder’ en ‘ouder-X is niet moeder impliceert X is vader’. Het suffix *-in* blijkt dus een van de middelen te zijn om een betekenisoppositie te realiseren, namelijk die van complementariteit. Andere zulke opposities zijn antoniemen (gerealiseerd met het ons bekende *mal-*) en converse relaties (met lexicaal gespecialiseerde eenheden zoals *aĉeti* ‘kopen’ naast *vendi* ‘verkopen’).

8.2 Opmerkingen bij het (biologisch) geslacht van dieren in het Esperanto⁹

De eerste detailbeschrijving van dit probleem vinden we in de vroege uitgaven van de *Plena Gramatiko* ‘Volledige Grammatica’ van Kalocsay & Waringhien uit de jaren dertig. Samengevat: doordat het suffix *-in* ‘expliciet vrouwelijk’ genereert, kan het weglaten van *-in* leiden tot de interpretatie dat dan ‘expliciet mannelijk’ overblijft. Dus, terugredenerend zou *bovino* ‘koe’ minus *-in* = *bovo* dan moeten overeenkomen met de conversie van ‘koe’ naar ‘stier’. Maar in werkelijkheid is *bovo* ‘rund’, en wordt het geslacht in het midden gelaten. Na enig aarzelen is men *vir-* als quasi-prefix gaan gebruiken (een grammaticalisering van het lexeem *vir-* ‘mannelijk menselijk wezen’ = ‘man’). Waarschijnlijk voelt men aan dat dit niet echt handig is, en men gebruikt vormen met *vir-* dan ook alleen als ze strikt nodig lijken te zijn. Daarnaast zijn er enige neologismen, die in de eerste plaats zijn ontstaan, doordat er voor sterrenbeelden en mythologische figuren behoefte aan was. In de opvolger *Plena Analiza Gramatiko* ‘Volledige Analytische Grammatica’ (ik verwijs hier naar de uitgave van 1980) en in de nog recentere grammatica Wennergren (2005) vinden we in feite dezelfde informatie. Voor de losse woorden ‘mannetje’ en ‘wijfje’ onder de dieren gebruikt men de neologismen *masklo* en *femalo*.

Uit eigen ervaringen met mijn Esperanto sprekende Baskische informant noem ik het belangrijke Baskische zuivelproduct ‘schapenkaas’, dat ik als Nederlandse stedeling altijd geneigd ben *ŝafa fromaĝo* of *ŝafofromaĝo* te noemen, uit de wortels *ŝaf-* ‘schaap’ en *fromaĝ-* ‘kaas’. Maar mijn informant corrigeert mij hier consequent met *ŝafina fromaĝo* ‘ooienkaas’. Dit is het gevolg van het onderscheid tussen *ahari* (♂) en *ardi* (♀) dat in het Baskisch streng gehandhaafd wordt. Men spreekt daar nooit over ‘schapen in de wei’, maar over ‘ooien (en rammen) in de wei’ en dit klinkt door in het ‘Baskisch gekleurde’ Esperanto. Een overzicht van enkele mogelijkheden staat in Tabel 4:

⁹ Zie hierover ook Koutny (2010).

Tabel 4: Enkele vrouwelijke dierennamen in het Esperanto

Nederlands ♂ en/of ♀	Esperanto ♂ en/of ♀	Esperanto ♀	Esperanto ♂
rund	bovo	bovino	virbovo = taŭro
paard	ĉevalo	ĉevalino	virĉevalo = stalono
bok/geit	kapro	kaprino	virkapro, boko ¹⁰
schaap	ŝafo	ŝafino	virŝafo, arieso ¹¹
hond	hundo	hundino	virhundo
kat	kato	katino	virkato
konijn	kuniklo	kuniklino	virkuniklo
varken	porko	porkino	virporko
ezel	azeno	azenino	virazeno
haan/kip	koko	kokino	virkoko

9. Woordvorming met functiewoorden (1)

In principe kunnen *alle* morfemen aan het agglutinerende proces van de woordvorming deelnemen, zolang het eindresultaat maar betekenis heeft. Een voorbeeld uit het leerboek (Marček 2007: 28) is het adjectief *senhara*, dat in de volgende drie morfemen uiteenvalt: *sen har-* en *-a*. De complexe wortel hierin (neem de syntactische markeerder *-a* weg) is *senhar-*. De slotmarkering *-a* geeft aan dat *senhar-* in Marček's voorbeeld als adjectief optreedt, dus als modificeerder van een zelfstandig naamwoord, waardoor de parafrase die de samenstelling *senhar-* hier ondersteunt (in het Nederlands) luidt: 'die/dat zonder haar is', m.a.w. 'haarloos' of 'kaal'. Nederlandse bijvoeglijke naamwoorden die eruit zien als 'X-loos', worden in het Esperanto productief gevormd door samenstellingen in de vorm van *sen-X-a* (studenten slavistiek zullen deze vormen herkennen aan Russische adjectieven die met *без-* beginnen, zoals *бездомный* 'dakloos':

Senfrukta 'die/dat zonder vrucht(en) is' 'vruchteloos'

Sendenta 'die/dat zonder tand(en) is' 'tandeloos'

Seninfana 'die/dat zonder kind(eren) is' 'kinderloos'

¹⁰ Mannetjesdier bij herkauwers, i.h.b. geiten en herten.

¹¹ 'Ram' alleen als sterrenbeeld.

inclusief die, welke in het Nederlands ongebruikelijk of alleen in theorie mogelijk zijn:

Senmona lett. ‘geldloos’, d.w.z. ‘platzak’, ‘blut’

Senvianda lett. ‘vleesloos’, bijv. bruikbaar als alternatief voor ‘vegetarisch’

Senbiera lett. ‘bierloos’, bijv. bruikbaar om een feest zonder bier te karakteriseren

Het gaat in alle gevallen om een parafrase in de vorm van een verklarende bijzin of een voorzetselbepaling die bijvoorbeeld als modificeerder van een zelfstandig naamwoord, dus in de positie van een bijvoeglijk naamwoord, optreedt. Deze modificerende rol rechtvaardigt de plaatsing van zo’n stam of complexe wortel die met *sen-* begint in de semantische categorie der Eigenschappen (f: zie Bijlage 1) en de aanwijzing van het bijvoeglijk naamwoord *sen-X-a* als primaire syntactische realisatie. Maar er is natuurlijk niets op tegen om *sen-X-* ook als bijwoord *sen-X-e* in te zetten (zie Marček 2007: 33 voor de afgeleide bijwoorden op *-e*). Zie de onderstaande twee voorbeeldzinnen, waarin de stammen *senfrukt-* en *senmon-* van boven gebruikt worden:

Senfrukte diskuti ‘vruchteloos discussiëren’

Senmone vojaĝi tra la mondo ‘zonder geld door de wereld reizen’

10. Het prefix *ge-* MANNELIJK + VROUWELIJK

In Marček (2007: 38) leren we het prefix *ge-* gebruiken, dat de volgende specificatie heeft: ‘*ge-* voegt de mannelijke en vrouwelijke exponent(en) samen van het lexeem waaraan het zich hecht’. Net als het suffix *-in* hecht het prefix *ge-* zich alleen aan lexicale wortels die een geslacht hebben of kunnen hebben, dus semantisch gezien Individuen die +[LEVEND] zijn. Omdat in de resulterende complexe wortel, waarvan de semantische categorie dezelfde is als die van de uitgangswortel, altijd twee of meer vertegenwoordigers van verschillend geslacht zijn opgeteld, komen we dit conceptueel meervoudige begrip in de morfosyntaxis meestal als meervoudig substantief met de dubbele flexie-uitgang *-o-j* N-PL tegen. Zie Wennergren (2005: 592).

Vuistregel *ge-*: door *ge-* voor een woord te plaatsen voegen we mannelijke en vrouwelijke woorden samen in één meervoudig woord.

Een lijstje voorbeelden op woordniveau van het gebruik van *ge-*:

Frato ‘broer’ + *fratino* ‘zuster’ = *gefratoj* ‘broers en zusters’
Patro ‘vader’ + *patrino* ‘moeder’ = *gepatroj* ‘ouders’
Sinjoro ‘heer’ + *sinjorino* ‘dame’ = *gesinjoroj* ‘dames en heren’

Bij geslachtsneutrale wortels als *aŭtor-* ‘auteur’ (zie hoofdstuk 8.1), *lernant-* ‘leerling’ e.a. is men geneigd zich te beperken tot *aŭtoroj* en *lernantoj*, en zal men vormen met *ge-* als *geaŭtoroj* en *gelernantoj* alleen gebruiken als heel expliciet beide geslachten bedoeld worden (net zoals men *aŭtorino* en *lernantino* gebruikt als het heel nadrukkelijk om een schrijfster en een leerlinge gaat). Bij de voorbeelden uit het rijtje hierboven is dat natuurlijk heel anders (*patroj* betekent gewoon ‘vaders’ en *sinjoroj* ‘heren’).

Een voorbeeld van een adjectivische realisering van een *ge-*lexeem is *gepatra*, dat ‘ouderlijk’ betekent en vaak voorkomt in de collocatie *gepatra lingvo* ‘moedertaal’, eigenlijk dus ‘taal van de ouders’, omdat dit de toch meer gebruikelijke situatie beter weergeeft. *Patrina lingvo* kan letterlijk ‘moedertaal’ blijven, en *patra lingvo* kan specifiek ‘vadertaal’ worden.

11. Het suffix *-ej* PLAATS

In Marček (2007: 41) maken we kennis met het suffix *-ej*, waaraan we de volgende specificatie kunnen geven: ‘*-ej* definieert een karakteristieke of relevante plaats van handeling of referentie met betrekking tot het lexeem waar het zich aan hecht’.¹² *-Ej* verbindt zich zowel met lexemen die Eigenschappen (f) als met die welke Entiteiten (bijv. Individuen x) vertegenwoordigen. Het resultaat van het derivaat op *-ej* is semantisch gezien een Plaats of Locatie (l) (zie Bijlage 1).

---

¹² Zie Wennergren (2005: 552). Het suffix *-ej* is vergelijkbaar met het Nederlandse ‘-erij’ in ‘bakkerij’, e.d.

Vuistregel *-ej*: met het suffix *-ej* geven we met betrekking tot het uitgangswoord de plaats van handeling of in ieder geval een relevante plaats van referentie aan.

Voorbeelden op woordniveau van derivaties met *-ej* uit Eigenschappen:

Lerni ‘leren’   *lernejo* ‘school’

Redakti ‘redigeren’   *redaktejo* ‘redactie(ruimte), ‘redactiekantoor’

In veel gevallen hebben afleidingen met *-ej* in de praktijk een prototypische betekenis verkregen, zoals *lernejo* ‘school’ (in theorie zou *lernejo* elke ‘leerplek’ kunnen betekenen). In andere gevallen is een zekere mate van semantische vaagheid gebleven, zoals in *loĝejo* ‘huis’, ‘woning’, ‘flat’, ‘woonruimte’ (uit *loĝi* ‘wonen’). De ene keer neemt men bewust genoeg met het ‘vage’ *loĝejo*, een andere keer zal men de woonruimte nader willen specificeren d.m.v. een passende samenstelling (*loĝloko* ‘woonplaats’) of met een specifieke term (*domo* ‘huis’, *apartamento* ‘flat’, *kabano* ‘hut’, enz.). In zulke gevallen kan men na de introductie van de specifieke term altijd weer terugrefereren naar *loĝejo*, bijvoorbeeld om stilistische variatie aan te brengen.

Voorbeelden op woordniveau van derivaties uit Entiteiten:

Trezoro ‘schat’   *trezorejo* ‘schatplaats’

Ĉevalo ‘paard’   *ĉevalejo* ‘paardenstal’

Dit zijn voorbeelden uit de categorie van ‘houdplaatsen’ of ‘bewaarplaatsen’. Ook hieraan kan men zien dat er sprake is van een in de praktijk ontstaan prototypisch gebruik. (Waarom zou *trezorejo* geen ‘schatkist’ kunnen zijn, en *ĉevalejo* geen ‘paardenmarkt’ of ‘manège’? Of zijn ze dat onder bepaalde omstandigheden ook?). Ook hier laat de praktijk zien dat we bewust gebruik kunnen maken van nuancering en denuancering, zoals boven al aangegeven bij *loĝejo*.

Bij cultuurproducten wordt *-ej* traditioneel gebruikt om de plaats van aanbouw te benoemen:

Rizo ‘rijst’   *rizejo* ‘rijstveld’

Tabako ‘tabak’   *tabakejo* ‘tabaksplantage’

De plaats waar in het wild groeiende vegetatie in overvloed voorkomt of de plaats waar men een natuurverschijnsel wil localiseren, kan ook met *-ej* gevormd worden:

Herbo ‘gras’   *herbejo* ‘grasveld’
Sablo ‘zand’   *sablejo* ‘zandvlakte’

Ook de werk- of verblijfplaats van bepaalde categorieën personen wordt met *-ej* gevormd:

Tajloro ‘kleermaker’   *tajlorejo* ‘kleermakersatelier’
Konsulo ‘consul’   *konsulejo* ‘consulaat’
Episkopo ‘bisschop’   *episkopejo* ‘bisschoppelijke residentie’

Bij al deze uitbreidingen van derivaties op *-ej* uit Entiteiten komen we soortgelijke verschijnselen van nuancering en denuancering tegen als hierboven genoemd.

Een zelfstandig *ejo*?

Ten slotte: het derivatiesuffix *-ej* heeft zich in die zin ‘verzelfstandigd’ (gelexicaliseerd) dat het ook als quasi-wortel *ej-* en als primair substantief *ejo* inzetbaar is geworden, en wel met de totaal ongespecificeerde, generieke betekenis ‘plek, plaats, ruimte’, d.w.z. als hyperniem van alle plaatsaanduidingen. Dit is een voorbeeld van een spontane ontwikkeling binnen de Esperanto-taalgemeenschap, die blijkbaar in een behoefte voorzag. Er zijn meer affixen waar iets soortgelijks is gebeurd (bijv. *ino* ‘vrouwspersoon’), maar ook andere waar dit (nog?) niet heeft plaatsgevonden.

12. Woordvorming met functiewoorden (2)

12.1. Recapitulatie

In Marček (2007: 33) maakten we al kennis met de uitgang *-e*, die van elke wortel of stam waaraan deze zich hecht, en van elk woord dat niet al een bijwoord is, een syntactisch bruikbaar bijwoord maakt. In de eerste plaats noteren we nog eens de wortels die tot de semantische categorie der Eigenschappen behoren en die, voorzien van de uitgang *-e* in plaats van *-a* of *-i* bijwoorden van wijze opleveren:

Rapid- + -e   *rapide* ‘snel’ (MAdv)

Parol- + -e   *parole* ‘mondeling’ (MAAdv)

Ook wortels die tot de semantische categorie Plaats (l) of Tijd (t) behoren, kunnen met de uitgang -e bijwoorden opleveren, in dit geval meestal van plaats of tijd:

Urb- ‘stad’ + -e   *urbe* ‘in de stad’ (LAdv)

Tag- ‘dag’ + -e   *tage* ‘overdag’ (TAdv)

Maar ook vrije morfemen doen mee, zoals voorzetsels Prep, waaruit we bijwoorden (meestal van plaats of tijd) kunnen maken:

En ‘in’ + -e   *ene* ‘erin’ (LAdv)

Post ‘na’ + -e   *poste* ‘erna’ (TAdv)

en telwoorden (Num):

Unu ‘één’ + -e   *unue* ‘ten eerste’, ‘in de eerste plaats’

Du ‘twee’ + -e   *due* ‘ten tweede’, ‘in de tweede plaats’

12.2. Uitbreiding

In Marček (2007: 41) vinden we de samenstelling *kvarĉambra* (het verbindingsstreepje in de tekst staat daar alleen voor de duidelijkheid), dat ‘met vier kamers’ betekent en zich als een voorzetselbepaling laat parafraseren die het substantivisch hoofd *loĝejo* ‘woning’ modificeert (vgl. het in hoofdstuk 9 geanalyseerde *senhara* ‘kaal’ als modificeerder bij *avo* ‘opa’):

Loĝejo kvarĉambra = *loĝejo* [*kun kvar ĉambroj*]_{PP} ‘een woning met vier kamers’

De modifierende rol van het samengestelde lexeem *kvarĉambr-* dat morfosyntactisch in de adjectiefpositie staat, weerspiegelt zich in de uitgang -a van het primaire woord *kvarĉambra*. Soms zijn in het Nederlands goede vertalingen met één woord te geven, soms ook niet:

Dupieda = *kun du piedoj* = ‘tweevoetig’, bijv. *dupieda besto* ‘een tweevoetig dier’

Trihora = *de tri horoj* = ‘van drie uur’, bijv. *trihora vojaĝo* ‘een reis van drie uur’.

13. Het suffix *-ist* BEROEP

In Marček (2007: 41) ontmoeten we het suffix *-ist*, waaraan we de volgende specificatie kunnen geven: ‘*-ist* definieert de persoon die zich habitueel of professioneel bezighoudt met dat wat het lexem waar het zich aan hecht uitdrukt’.¹³ *-Ist* verbindt zich zowel met lexemen die Eigenschappen als met die welke Entiteiten vertegenwoordigen. Het resultaat van een derivatie op *-ist* is een stam die een Individu benoemt.

Vuistregel *-ist*: met het suffix *-ist* maken we met betrekking tot het uitgangswoord een nieuw woord dat een beroepsuitoefenaar aangeeft.

Voorbeelden op woordniveau van derivaties uit Eigenschappen:

Instrui ‘onderwijzen’   *instruisto* ‘onderwijzer’

Kuraci ‘genezen’   *kuracisto* ‘geneesheer’, ‘arts’

In veel gevallen hangt om *-ist*, net als om *-ej*, een zekere mate van semantische vaagheid, zoals in *instruisto*, een woord dat even goed ‘onderwijzer’ als ‘leraar’ of bijv. ‘leermeester’ kan betekenen. En ook hier kan men bewust genoeg nemen met het ‘vage’ *instruisto*, maar kan men ook nuanceren (*docento*, *profesoro*, *edukisto*, *trejnisto*, e.d.). In al deze gevallen kan men later in een tekst omwille van de stilistische variatie weer terugverwijzen met *instruisto*.

Voorbeelden op woordniveau van derivaties uit Entiteiten:

Dento ‘tand’   *dentisto* ‘tandarts’

Arto ‘kunst’   *artista* ‘kunstenaar’

Hier geldt hetzelfde wat hierboven is opgemerkt (Waarom zou *artista* geen ‘kunsthandelaar’ kunnen zijn?). Ook hier laat de praktijk zien dat we bewust gebruik kunnen maken van nuancing en denuancing, en van radicaal andere lexicale keuzes (ondubbelzinnige woorden en specifieke samenstellingen).

---

¹³ Zie Wennergren (2005: 575). Vergelijk ook het Nederlandse ‘-ist’ in ‘machinist’, ‘linguïst’ e.v.a.

Internationalismen

Naar internationaal gebruik vinden we onder de woorden op *-isto* ook wel woorden die ‘min of meer’ voldoen aan de Esperanto-specificatie van *-ist*, maar die er zonder die internationale steun misschien wel anders uit zouden zien. Denk bijvoorbeeld aan:

alkoholisto ‘alcoholist’

kapitalisto ‘kapitalist’

waarin we nog de wortels *alkohol-* ‘alcohol’ en *kapital-* ‘kapitaal’ herkennen, maar denk ook aan woorden die helemaal niet te segmenteren zijn in ‘wortel + *-isto*’:

faŝisto ‘fascist’

komunisto ‘communist’

Bovenstaande woorden bestaan uit monomorfemische wortels (resp. *faŝist-* en *komunist-*), die als internationalismen op natuurlijke wijze in het Esperanto zijn overgenomen.

Niet elke beroepsbeoefenaar is een *-isto*!

Net zo goed als je van elke daarvoor in aanmerking komende wortel met *-ejo* een daarmee samenhangende plaats kunt bepalen, maar omgekeerd niet elke plaats een *-ejo* is (denk aan plaatsen als *urbo* ‘stad’, *domo* ‘huis’, *kampo* ‘veld’ en *fabriko* ‘fabriek’), zo kun je van elke geschikte wortel met *-isto* een beroepsbeoefenaar maken, terwijl omgekeerd niet iedereen met een regelmatige bezigheid een *-isto* behoeft te zijn. Denk aan *kelnero* ‘kelner’, *tajloro* ‘kleermaker’ en *docento* ‘docent’.

Wel is het zo dat de productieve suffigering je altijd een uitweg biedt om vanuit een bekende wortelvorm ad hoc iets te verzinnen waarmee je in ieder geval de boodschap overbrengt. Zo kun je, als je het woord *tajloro* niet kent, ‘kleermaker’ vertalen met *vest-far-ist-o*, wat een letterlijke component-voor-component-vertaling is van ‘kleding’ + ‘maken’ + BEROEP + ‘substantief’ (de verbindingsstreepjes in het Esperanto-woord staan er even voor het gemak). Die vertaling is volkomen correct en niemand kan er bezwaar tegen aantekenen (behalve dan dat het een nogal lang en omslachtig woord is en het suggereert dat het andere activiteiten van de kleermaker zoals kledingreparatie, knopen aanzetten en strijken misschien wel uitsluit).

Een zelfstandig isto?

Bij *-ej* hebben we een ontwikkeling naar het autonome woordje *ejo* ‘plek’ gezien. In theorie kan dat ook met *-ist*. Het woord *isto* zou dan heel in het algemeen ‘beroepsbeoefenaar’ kunnen betekenen, een hyperniem van alle specifieke beroepsbeoefenaren naast andere grote verzamelcategorieën zonder beroep, zoals ‘scholieren’ en ‘gepensioneerden’. De taalgemeenschap heeft hier blijkbaar (nog?) geen behoefte aan, of vindt dit vreemd, want je zult het woord *isto* nergens tegenkomen.

14. Het suffix *-an* LID, BEWONER

In Marček (2007: 45) komen we in de eerste zin van het leesstukje NIA FAMILIO ‘Ons gezin’ de woordgroep *ses anojn* ‘zes leden’ tegen. Hier staat het zelfstandig naamwoord *an-o* als lijdend voorwerp in het meervoud: *an-o-j-n*. De wortelvorm *an-* is in werkelijkheid het gelexicaliseerde suffix *-an*, waaraan we de volgende specificatie kunnen geven: ‘*-an* definieert de persoon die lid, aanhanger, volgeling, bewoner of inwoner is van dat wat door de wortel waar het zich aan hecht wordt benoemd’.¹⁴ *-An* verbindt zich met wortels die Entiteiten vertegenwoordigen. Het resultaat van een derivatie op *-an* is een stam die een Individu (x) benoemt. Marček maakt nauwelijks verder gebruik van *-an* en had in deze zin dus veel beter de normale en goed herkenbare wortel *membr-* kunnen gebruiken: *Nia familio havas ses membrojn* ‘Ons gezin heeft zes leden’. Nu we via deze omweg met het suffix *-an* hebben kennism gemaakt, maken we de beschrijving daarvan dan ook af.

Vuistregel *-an*: met het suffix *-an* maken we met betrekking tot het uitgangswoord een nieuw woord dat een lid, aanhanger, volgeling, bewoner of inwoner daarvan benoemt.

Voorbeelden van derivaties met *-an* op woordniveau zijn:

<i>Klubo</i> ‘club’	<i>klubano</i> ‘clublid’
<i>Islamo</i> ‘islam’	<i>islamano</i> ‘islamiet’
<i>Kristo</i> ‘Christus’	<i>kristano</i> ‘Christen’
<i>Vilaĝo</i> ‘dorp’	<i>vilaĝano</i> ‘dorpsbewoner’, ‘dorpeling’

---

¹⁴ Zie Wennergren (2005: 544). Vergelijk het Nederlandse ‘-aan’ in ‘Europeaan’ e.v.a.

Afriko ‘Afrika’   *afrikano* ‘Afrikaan’

De verzelfstandiging of lexicalisering van *-an* is de manier waarop Marček dit suffix heeft geïntroduceerd en behoeft dus geen verdere uitleg.

15. Het suffix *-ar* VERZAMELING

In Marček (2007: 49) zien we het suffix *-ar* in de praktijk. Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘*-ar* definieert een verzameling van gelijksoortige componenten die worden aangeduid door het lexem waar het zich aan hecht’.¹⁵ *-Ar* verbindt zich op natuurlijke wijze met lexemen die Entiteiten vertegenwoordigen. Het resultaat van een derivatie op *-ar* is semantisch gezien weer een Entiteit, en wel één die een collectiviteit aanduidt.

Vuistregel *-ar*: met het suffix *-ar* maken we met betrekking tot het uitgangswoord een nieuw woord dat een samenhangende verzameling daarvan aangeeft:

Voorbeelden van derivaties met *-ar* op woordniveau zijn:

Homo ‘mens’   *homaro* ‘menschheid’

Vorto ‘woord’   *vortaro* ‘woordenboek’

Demando ‘vraag’   *demandaro* ‘vragenlijst’, ‘vraagbaak’, ‘questionnaire’

In veel gevallen hebben afleidingen met *-ar*, net als die met *-ej*, een prototypische betekenis verkregen, zoals het bovenstaande *homaro* ‘menschheid’ (dus niet zomaar ‘een groep mensen’, maar ‘alle mensen op de wereld’) en ook *vortaro* (niet zomaar ‘een verzameling woorden’, maar een ‘geordende met een bepaald doel gebundelde en in boekvorm gepubliceerde woordenschat’). In andere gevallen is een zekere mate van semantische vaagheid gebleven, zoals in *libraro* ‘verzameling boeken’ (uit *libr-* ‘boek’). Voor de twee andere onmiddellijk in aanmerking komende boekverzamelingen ‘boekwinkel’ en ‘bibliotheek’ worden bij voorkeur of uit-

¹⁵ Zie Wennergren (2005: 545). Vergelijk de verzamelnamen ‘herbarium’, ‘planetarium’ e.a. in het Nederlands.

sluitend specifieke termen gebruikt: ‘boekwinkel’ is *libro-vend-ejo* (lett. ‘boek-verkoop-plek’) en ‘bibliotheek’ is *biblioteko*.¹⁶

Een zelfstandig *aro*?

Ja: *-ar* heeft zich net als *-ej* (> *ejo*) tot een autonoom zelfstandig naamwoord *aro* ontwikkeld, gebaseerd op de quasi-wortel *ar-*, en wel met de totaal ongespecificeerde, generieke betekenis ‘verzameling’, ‘bundeling’, ‘groep’ als hyperniem van alle collectiviteiten. Zie bijvoorbeeld:

Aro da adresoj ‘verzameling adressen’ of ‘een hoop adressen’, tegenover
Adresaro ‘adresboek’

Let op het verschil tussen de losse verzameling adressen in *aro da adresoj* en de geordende lijst in *adresaro*. Let ook op het gebruik van het voorzetsel *da* na het hoeveelheidswoord *aro*.

16. Valentie

De meeste predikaten hebben een lexicaal werkwoord als kern en de valentie van zo’n predikaat is in het Esperanto niet aan de *vorm* van zo’n wortel herkenbaar.¹⁷ Enkele voorbeelden van zulke wortels zijn *ir-* ‘gaan’, *skrib-* ‘schrijven’, *komenc-* ‘beginnen’, *ĉes-* ‘ophouden’, *don-* ‘geven’ en al die andere termen die als lexicale werkwoorden in een woordenlijst of woordenboek staan. Aan de vorm *komenc-* ‘beginnen’ is dus niet te zien, hoeveel argumenten een predikaat met *komenc-* mogelijk maakt. Op grond van de betekenis en onze kennis van de wereld kunnen we op veel van deze vragen vaak wel een vermoedelijk juist antwoord suggereren. We kunnen ons bij ‘gaan’ geen lijdend voorwerp voorstellen, maar bij ‘eten’ meestal wel, bij ‘beloven’ altijd, enz. Of dit in het Esperanto ook zo is, is echter geen van te voren uitgemaakte zaak.

Alle in aanmerking komende wortelvormen blijken in elk respectabel woordenboek te zijn voorzien van de markerings ‘tr.’ of ‘ntr.’ Ze zijn dus óf transitief (overgankelijk) óf intransitief (onovergankelijk). Transitief betekent dat de wortel in kwestie van huis uit twee of drie, ook deels latente, argumenten bij zich kan hebben. Vereenvoudigend kunnen wij stellen dat transi-

---

¹⁶ Zie Koutny (2010: 295).

¹⁷ Lees de passages over valentie na in Appel et al. (2002), *Taal & Taalwetenschap*, pag. 122–124.

tieve wortels in predikaten staan waarin de semantische functies *actor* (A) en *undergoer* (U) gezamenlijk optreden, en ook wel de *locative* (L), vaak in de vorm van de ontvanger of begunstigde.¹⁸ Intransitieve wortels staan vaak in predikaten met nul tot één argument, meestal A, U of L, in ieder geval geen combinatie van A en U. Zoals hierboven al aangegeven, lijkt de keuze van de tussen haakjes toegevoegde numerieke valentie bij werkwoorden als *pluvi* ‘regenen’ (0), *promeni* ‘wandelen’ (1), *manĝi* ‘eten’ (2) en *doni* ‘geven’ (3) niet zo moeilijk, maar bij andere als *komenci* ‘beginnen’ kan dit lastiger zijn (1 of 2?).

Het Esperanto kent een verplichte morfologische markering van intransitieve wortels die toch in twee-drieplaatsige predikaten worden gebruikt, d.w.z. met twee of drie argumenten bij zich, en omgekeerd een verplichte morfologische markering van transitieve wortels die maar met één argument, in een éénplaatsig predikaat, worden gebruikt. Als voorbeelden (op woordniveau) nemen we de werkwoorden *ĉesi* ‘ophouden, stoppen’ en *komenci* ‘beginnen’. *Ĉes-* ‘stoppen’ is volgens het woordenboek intransitief (‘iets stopt, houdt ermee op’, dus één argument). Zie nu het gebruik van deze wortel in zijn éénplaatsige ‘huispredikaat’ en de verandering die optreedt in een tweeplaatsig predikaat:

- Eénplaatsig (1a) *La bruado ĉesas.* ‘Het lawaai stopt.’ (met de vervoeging *-as* PRS van de infinitief *ĉes-i*)
- Tweeplaatsig (1b) *Mi ĉesigas la bruadon.* ‘Ik stop het lawaai.’ (met dezelfde vervoeging *-as*, nu toegepast op de gemodificeerde vorm *ĉes-ig-i*, gemarkeerd met *-ig* als gevolg van de verhoging naar het tweeplaatsige predikaat).

Het is echter zo, dat *-ig* niet zomaar twee argumenten mogelijk maakt in plaats van één. In (1a) valt de U *bruado* samen met het syntactische subject, in (1b) daarentegen met het object. Er vindt dus een herschikking plaats van semantische en syntactische koppelingen, die o.a. tot gevolg heeft dat de U in zijn nieuwe objectsrol ook een extra-markering krijgt (de accusatief-uitgang *-n* in *bruadon*). Het suffix *-ig* geeft geen onafhankelijk semantisch aspect aan *ĉes-* mee en alles pleit er dus voor om *-ig* te beschouwen als een suffix, dat buiten de woordvormingsmorfologie valt, een valentiewisselaar die niets anders doet dan een intransitieve wortel geschikt maken voor gebruik in een tweeplaatsig predikaat. Anders gezegd: we maken van een intransitieve wortel een transitieve stam door toepassing van *-ig* TRANSITIVEREND.

¹⁸ Dit zijn benamingen uit de FDG. Zij dekken in hoge mate de termen ‘agens’, ‘patiens’ en ‘recipiens’ uit de klassieke grammatica.

In tegenstelling tot *ĉesi* ‘stoppen’ is *komenci* ‘beginnen’ volgens het woordenboek transitief, d.w.z. ‘iemand begint iets’: er zijn twee argumenten. Zie nu het gebruik van deze wortel in zijn tweepplaatsige ‘huispredikaat’ en de verandering die optreedt in een éénplaatsig predikaat:

Tweeplaatsig (2a) *Mi komencas la lecionon.* ‘Ik begin de les.’ (met de vervoeging *-as* PRS van de infinitief *komenc-i*)

Eénplaatsig (2b) *La leciono komenciĝas.* ‘De les begint.’ (met dezelfde vervoeging *-as*, maar nu toegepast op de gemodificeerde vorm *komenc-iĝ-i*, gemarkeerd met *-iĝ* als gevolg van de verlaging naar het éénplaatsig predikaat).

Hier is het zo, dat *-iĝ* niet zomaar het aantal argumenten reduceert van twee tot één. Wat na reductie *moet* overblijven, is in het Esperanto het syntactisch subject, en hierdoor zijn we niet vrij in de keuze van de weglating: laten we *la lecionon* ‘de les’ weg, dan verandert er niets (het object blijft latent aanwezig en je kunt inderdaad zeggen *Mi komencas* ‘Ik begin’), maar laten we *mi* ‘ik’ weg, dan moet *la lecionon* verplicht subject worden. Ook hier zien we dus een herschikking van semantische en syntactische koppelingen, die nu tot gevolg heeft dat de U in zijn nieuwe subjectsrol zijn *n*-markering verliest. In dit geval is het *-iĝ* dat geen onafhankelijk semantisch aspect aan *komenc-* meegeeft. We concluderen dat *-iĝ*, net als het complementaire *-ig*, adequaat beschreven kan worden als een valentiewisselaar, die buiten de woordvormingsmorfologie valt en niets anders doet dan een transitieve wortel geschikt maken voor gebruik in een éénplaatsig predikaat. Anders gezegd: we maken van een transitieve wortel een intransitieve stam door toepassing van *-iĝ* INTRANSITIVEREND.

De valentie van de wortels *ĉes-* en *komenc-* is aan de vorm niet herkenbaar; zij is historisch gemotiveerd (overname uit de brontalen) en in het woordenboek vastgelegd. We zien ook dat van twee werkwoorden uit hetzelfde betekenisveld ‘eindigen’, ‘ophouden’, ‘stoppen’, het ene soms intransitief is (*ĉesi*), een ander daarentegen transitief (in dit geval *fini* ‘eindigen’). Het is dus verstandig een werkwoord in het Esperanto altijd als een koppel te beschouwen, en ook als een koppel te leren, bijv. ‘beginnen’ = *komenci*, *komenciĝi*, ‘stoppen’ = *ĉesi*, *ĉesigi*, zoals je bijvoorbeeld (weliswaar om heel andere redenen) van elk Russisch werkwoord altijd het paar imperfectief-perfectief leert.

17. De suffixen *-ig* en *-iĝ*

In Marček (2007: 53) worden de suffixen *-ig* en *-iĝ* uit hoofdstuk 16 hierboven op één pagina behandeld. De verschillende toepassingen worden in leerboeken weliswaar vaak onder één noemer gebracht, maar dat leidt tot geforceerde definities, die taalkundig niet helemaal verantwoord zijn en de onderlinge verschillen en overeenkomsten onvoldoende tot hun recht laten komen. Wij kiezen hier dus voor een gescheiden behandeling van de toepassingen van elk der beide suffixen. De nu volgende uitleg behandelt het suffix *-ig*¹⁹ in 17.1–17.2 en *-iĝ*²⁰ in 17.3–17.5. De Secties 17.6–17.7 vatten een en ander samen.

17.1. *-ig* CAUSATIEF

Marček begint met het werkwoord *dormigi* in de uitdrukking *Ŝi dormigas la infanon* ‘Zij brengt het kind in slaap’. Het (niet vermelde) resultaat daarvan is *La infano dormas* ‘Het kind slaapt’. Bij de overgang *dormi* > *dormigi* wordt *dorm-* a.h.w. overgebracht van het subject op het object, dat het nieuwe subject wordt in de verzwegen resultaatszin. We hebben hier te maken met een causatieve toepassing van *-ig*. We hebben hiervoor in het Nederlands niet altijd een specifieke lexicale oplossing, maar gebruiken vaak een woordgroep met het hulpwerkwoord ‘doen’ of ‘laten’ (‘doen slapen’) of een nog complexere werkwoordelijke uitdrukking (‘in slaap brengen’). Soms hebben we zo’n specifieke oplossing wel. Denk bijvoorbeeld aan de causatiefvorming ‘vallen’ > ‘vellen’ (Esperanto: *fali* > *faligi*) en aan ‘drinken’ > ‘drenken’ (Esperanto: *trinki* < *trinkigi*).

17.2. *-ig* ACTIEF RESULTATIEF

Marček (2007: 53) vervolgt dan met het werkwoord *purigi* in de uitdrukking *Ŝi purigas la knabon per akvo* ‘Zij maakt de jongen met water schoon’. In deze toepassing is sprake van het creëren van een toestand (‘het schoon zijn’) door ‘schoon maken’, waarin het adjectief ‘schoon’ als bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling ofwel resultatieve werkwoordelijke bepaling bekend staat.²¹ Onderstaande voorbeeldvervoegingen zijn alle rechtstreeks overgenomen uit de tekst op pag. 53 van het leerboek:

¹⁹ Zie Wennergren (2005: 559).

²⁰ Zie Wennergren (2005: 564).

²¹ Zie *E-ANS* versie 1.2, de webversie van de Algemene Nederlandse Spraakkunst, 1997.

Pura ‘schoon, rein’   *purigas* ‘maakt schoon’, ‘reint’
Varma ‘warm’   *varmigu* ‘maak warm’, ‘warm op’
Pura ‘schoon, rein’   *purigu* ‘maak schoon’, ‘reint’
Sata ‘verzadigd’   *satigis* ‘maakte verzadigd’, ‘verzadigde’
Bela ‘mooi, fraai’   *beligis* ‘maakte mooi’, ‘verfraaide’

Het zijn allemaal werkwoordconstructies die uiteindelijk teruggaan op de wortels *pur-*, *varm-*, *sat-* en *bel-*, die (afhankelijke) Eigenschappen vertegenwoordigen. Hetzelfde proces is ook toepasbaar op wortels van (onafhankelijke) Entiteiten:

Amiko ‘vriend’   *amikigi* ‘tot vriend maken’
Prezidanto ‘voorzitter’   *prezidantigi* ‘tot voorzitter maken’

Bovenstaande toepassingen met de wortels *amik-* en *prezidant-* van de semantische categorie der Individuen volgen dus de parafrase ‘tot vriend/voorzitter maken’, waarbij ‘vriend’ en ‘voorzitter’ weer bepalingen van gesteldheid ten gevolge van de handeling zijn en *niet* a.h.w. in het werkwoord geïncorporeerde objecten die de handeling ondergaan! Dus niet: *‘een vriend/voorzitter maken/creëren’. In alle gevallen fungeert *-ig* als het suffix van de ACTIEVE RESULTATIEF.

Vuistregel *-ig*: het derivatiesuffix *-ig* betekent ‘iets of iemand in een bepaalde toestand brengen die aan het uitgangswoord gerelateerd is’. Een goede parafrase is in de meeste gevallen: ‘(tot) iets maken of veroorzaken, ertoe brengen dat, ervoor zorgen dat, bewerkstelligen dat’. Het suffix *-ig* hecht zich aan wortels van zowel Eigenschappen als Entiteiten.

17.3. *-iĝ* PASSIEF RESULTATIEF of INCHOATIEF

Marček (2007: 53) begint in dit geval met de toepassing op de wortel *amik-*, die een Entiteit vertegenwoordigt, in de voorbeeldzin *Ili amikiĝis antaŭ tri jaroj* ‘Zij raakten drie jaar geleden bevriend’. In de laatste regel staat de zin *Vesperigās* ‘Het wordt avond’ (het Esperanto kent geen dummy-onderwerpen):

Amiko ‘vriend’   *amikiĝis* ‘werden tot vriend(en)’
Vespero ‘avond’   *vesperigās* ‘wordt avond’

Met Eigenschappen, die als bijvoeglijk naamwoord vertaald worden, gaat het ook. De voorbeeldwoorden zijn ook in dit geval rechtstreeks overgenomen uit de tekst in de onderste alinea van pag. 53:

<i>Malpura</i> ‘vuil’	<i>malpuriĝis</i> ‘werden vuil’, ‘zijn vuil geworden’
<i>Malvarma</i> ‘koud’	<i>malvarmiĝis</i> ‘werd koud’, ‘is koud geworden’
<i>Pli bona</i> ‘beter’	<i>pliboniĝis</i> ‘werd beter’, ‘is verbeterd’
<i>Laca</i> ‘moe’	<i>laciĝis</i> ‘werd moe’, ‘raakte vermoeid’

Bovenstaande toepassingen volgen alle een parafraze van een passieve constructie met een bepaling van gesteldheid ten gevolge van de handeling, de passieve pendant van 17.2. In alle gevallen fungeert *-iĝ* als het derivatiesuffix van de PASSIEVE RESULTATIEF. Men kan de hier aangeduide semantische lading ook omschrijven als een vorm van INCHOATIEF, daar het gaat om het in een toestand geraken die door de wortel waarop *-iĝ* werkt, wordt aangeduid: *malpuriĝi* (zie boven) is het geraken in de toestand *malpura*.

17.4. *-iĝ* MEDIOPASSIEF

Vervolgens vinden we op pag. 53 toepassingen van *-iĝ* op wortels van Eigenschappen die als transitief gemarkeerd in het woordenboek staan:

<i>Naski</i> ‘baren’	<i>naskiĝis</i> ‘werd geboren (lett. ‘gebaard’)
<i>Fari</i> ‘maken’	<i>fariĝis</i> ‘werd (gemaakt tot)’

In feite hebben we hier te maken met een toepassing van de valentiewisselaar *-iĝ* INTRANSITIVEREND uit hoofdstuk 16 om een van huis uit transitieve wortel in een éénplaatsig predikaat te gebruiken. We blijken op deze wijze vaak de zgn. medio-passieve of medium-constructie te genereren, een soort lijdende vorm zonder expressie van een handelende persoon en om deze reden hebben we deze specifieke toepassing apart willen vermelden. In het Nederlands wordt vaak hetzelfde werkwoord gebruikt als in een meerplaatsig predikaat. Zie de van pag. 53 overgenomen voorbeelden:

<i>Komenci</i> ‘beginnen’, ‘een begin maken’	<i>komenciĝas</i> ‘begint’, ‘gaat beginnen’
<i>Fini</i> ‘beëindigen’, ‘een einde maken’	<i>finiĝas</i> ‘eindigt’, ‘houdt op’
<i>Fermi</i> ‘sluiten’, ‘dicht doen’	<i>fermiĝis</i> ‘werd gesloten’, ‘ging dicht’

17.5. *-iĝ* INCHOATIEF

Een wat bijzondere toepassing van *-iĝ* is die op een beperkt aantal intransitieve wortels van toestandswerkwoorden (waarvan de valentie natuurlijk niet verder verlaagd kan worden) om daarmee de *overgang* naar deze toestand aan te geven:

Sidi ‘zitten’   *sidiĝi* ‘gaan zitten’

Stari ‘staan’   *stariĝi* ‘gaan staan’, ‘opstaan’

Nu blijkt ook waarom we in 17.3 de passieve resultatief gelijk gesteld hadden aan de inchoatief. Deze laatste treedt immers hier ook op, zodat we 17.3 en 17.5 kunnen samennemen onder gezamenlijke noemer INCHOATIEF.

Vuistregel *-iĝ*: het derivatiesuffix *-iĝ* betekent ‘in een bepaalde toestand geraken of gebracht worden die aan het uitgangswoord gerelateerd is’. Een goede parafrase is in de meeste gevallen ‘(tot) iets worden, ertoe gebracht worden’. Uit deze specificatie blijkt nogmaals dat het passieve *-iĝ* complementair is aan het actieve *-ig*. Ook *-iĝ* hecht zich aan wortels van Eigenschappen en van Entiteiten.

17.6. De valentiewisselaars *-ig* en *-iĝ*

Elke wortel heeft zijn eigen betekenis, die bestaat uit een kern en een aantal nog in te vullen opties. Deze kern vormt de semantisch vage of ondergedetermineerde betekenis van een flexibel lexeem of bijbehorende wortel. Zo kunnen we in de wortel *infan-* de betekenis ‘nog onvolwassen nakomeling’ als kern aanwijzen, terwijl het geslacht hierin ondergedetermineerd is: *infan-* kan net als ‘kind’ zowel een jongen als een meisje zijn. In het Esperanto kunnen we dit principe van ondergedetermineerdheid niet op alle aspecten van toepassing laten zijn bij wortels die in het woordenboek als lexicale werkwoorden vertaald zijn. Dit geldt de optie transitief/intransitief: de wortel *ferm-* ‘sluiten’ is qua valentie juist niet ondergedetermineerd, maar transitief; de wortel *ĉes-* ‘stoppen’ is niet ondergedetermineerd, maar intransitief. Beide horen in een bepaald type predikaat thuis. De markeerders *-iĝ* en *-ig* vullen dus geen optie in, maar overschrijven een voorgedetermineerdheid.

Doordat *-iĝ* en *-ig* geen eigen semantische inhoud hebben en niets anders bewerkstelligen dan een wortel geschikt maken voor gebruik in een ander type dan het ‘huispredikaat’, zijn beide

suffixen niet meer dan valentiewisselaars, die voor de verdere stam- en woordvorming (die van derivatiesuffixen en lexemen gebruik maakt) transparant zijn. De valentiewisselaars *-ig* en *-iĝ* kunnen dus zonder bezwaar en zonder in te breken in de hiërarchische ordening van suffixen, gevolgd worden door derivatiesuffixen en ten slotte door de verplichte woordsoort-bepalende flexies en door vervoegingsuitgangen, bijvoorbeeld:

Nask-iĝ-ej-o

Baren-INTR-PLAATS-N

‘Geboorteplek’

17.7. Verzelfstandigde vormen *igi* en *iĝi*?

Ja, beide suffixen laten uit een proces van degrammaticalisering een verzelfstandigde verbale toepassing zien: het hulpwerkwoord *igi* (uit de quasi-wortel *ig-*) en het semi-koppelwerkwoord *iĝi* (uit de quasi-wortel *iĝ-*).

Igi ‘ervoor zorgen dat iets of iemand in een bepaalde toestand komt, veroorzaken, maken, doen, laten, teweeg brengen’:

Mi igas la infanon dormi. ‘Ik laat het kind slapen (breng het kind in slaap).’

Mi ne igas la vojaĝon tro longa. ‘Ik maak de reis niet te lang.’

Mi igas lin mia atestanto. ‘Ik maak hem tot mijn getuige.’

Iĝi ‘in een bepaalde toestand terecht komen’, meestal eenvoudig te vertalen met ‘worden’:

Mi iĝas laca. ‘Ik word moe.’

Baldaŭ iĝos vespero. ‘Spoedig wordt het avond.’

18. De suffixen *-eg* VERGROTING en *-et* VERKLEINING

18.1. Het suffix *-eg*

In Marček (2007: 57–58) komen we het suffix *-eg* tegen. Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘het suffix *-eg* creëert een grotere of de grootste versie van de wortel waar het zich aan hecht’. Het gaat hier dus altijd om ‘groter’, ‘meer’, ‘erger’ of ‘intensiever’.²² Het suffix hecht zich aan elke semantisch daarvoor in aanmerking komende wortel en vormt daaruit een afgeleide stam met de aldus gemodificeerde betekenis, die we als uitgangspunt kunnen zien voor het ‘vergrootwoord’ of de augmentatief. Het suffix *-eg* heeft geen invloed op de semantische categorisering van de te modificeren wortel.

Vuistregel *-eg*: met *-eg* achter de wortel maken we het vergrootwoord.

Voorbeelden op woordniveau van *-eg* na wortels van Entiteiten:

Ĉambro ‘kamer’   *ĉambrego* ‘zaal’
Pordo ‘deur’   *pordego* ‘poort’
Ondo ‘golf’   *ondego* ‘reuzengolf’, ‘vloedgolf’

Voorbeelden op woordniveau van *-eg* na wortels van Eigenschappen:

Granda ‘groot’   *grandega* ‘enorm’
Varma ‘warm’   *varmega* ‘heet’
Krii ‘schreeuwen’   *kriegi* ‘krijzen’
Labori ‘werken’   *laboregi* ‘zwoegen’

Opmerkingen

1. De vorming van echt *nieuwe begrippen* die ‘groot’ zijn ten opzichte van het uitgangsbegrip (zoals *ĉambrego* voor ‘zaal’, niet ‘grote kamer’) is een beetje naar de achtergrond verdrongen door het toepassen van *-eg* voor gewone vergrotingen van het grondbegrip: *longega* ‘heel erg lang’, *domego* ‘heel groot huis’, enz.

---

²² Zie Wennergren (2005: 551).

2. Aarzel niet, gebruik te maken van *-eg* ook als je daarvoor geen pasklare vertaling hebt in het Nederlands. Vaak geeft het gebruik van *-eg* een nuancering die moeilijk in één woord te vangen is. Probeer maar eens een vertaling voor *librego*, *kukego*, *ekzamenego*, *kakegi*.

Een zelfstandig *eg*?

-Eg, dat van huis uit niet bij een semantische categorie is onder te brengen, heeft er op basis van een quasi-wortel *eg-* een populaire autonome bijwoordelijke versie bij gekregen, *ege*, die vaak gebruikt wordt als versterkende bepaling bij bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden: *ege bela* ‘heel erg mooi’, *ege danki iun* ‘iemand heel uitvoerig bedanken’. De bijvoeglijke variant *ega* ‘kolossaal’ komt veel minder vaak voor.

18.2. Het suffix *-et*

In Marček (2007: 57–58) komen we ook het suffix *-et* tegen. Hieraan kunnen we de volgende specificatie geven: ‘het suffix *-et* creëert een kleinere of de kleinste versie van de wortel waar het zich aan hecht’. Het gaat hier dus altijd om ‘kleiner’, ‘minder’, ‘bescheidener’.²³ Het suffix hecht zich aan elke semantisch daarvoor in aanmerking komende wortel en vormt daaruit een afgeleide stam met de aldus gemodificeerde betekenis, die we als uitgangspunt kunnen zien voor het ‘verkleinwoord’ of de diminutief. *-Et* heeft geen invloed op de semantische categorisering van de te modifieren wortel. Het is de tegenhanger van *-eg*.

Vuistregel *-et*: met *-et* achter de wortel maken we het verkleinwoord.

Voorbeelden op woordniveau van *-et* na wortels van Entiteiten:

<i>Monto</i> ‘berg’	<i>monteto</i> ‘heuvel’
<i>Pluvo</i> ‘regen’	<i>pluveto</i> ‘motregen’
<i>Vojo</i> ‘weg’	<i>vojeto</i> ‘pad’

Voorbeelden op woordniveau van *-et* na wortels van Eigenschappen:

<i>Bela</i> ‘mooi’	<i>beleta</i> ‘aardig’
<i>Varma</i> ‘warm’	<i>varmeta</i> ‘lauw’

²³ Zie Wennergren (2005: 557). *-Et* komt in vele vormen in de Romaanse talen voor, vgl. Italiaans *libretto* ‘operatekstboekje’, *spaghetti* lett. ‘touwtjes’, *macchinetta* ‘autootje’.

Ridi ‘lachen’   *rideti* ‘glimlachen’

*Frap*i ‘kloppen’   *frapeti* ‘tikken’

Opmerkingen

1. De vorming van echt *nieuwe begrippen* die ‘klein’ zijn ten opzichte van het uitgangsbegrip (zoals *monteto* voor ‘heuvel’, niet ‘bergje’) is een beetje naar de achtergrond verdrongen door het toepassen van *-et* voor gewone verkleiningen van het grondbegrip: *longeta* ‘een beetje lang’, *dometo* ‘huisje’, enz. Zo is bij zelfstandige naamwoorden *-et* tot synoniem van het Nederlandse ‘-je’, ‘-pje’, ‘-tje’ geworden, waarmee onze verkleinwoorden worden gemaakt.
2. Aarzel ook hier niet, gebruik te maken van *-et* ook als je daarvoor geen pasklare vertaling hebt in het Nederlands. Net als bij *-eg* geeft het gebruik van *-et* vaak een nuanceering die moeilijk in één woord te vangen is. Probeer maar eens een vertaling te vinden voor *studeti*, *saluteti*, *intelligenteta*, *ebrieta*.

Een zelfstandig *et*?

-Et, dat van huis uit niet bij een semantische categorie is onder te brengen, heeft er op basis van een quasi-wortel *et-* een populaire autonome bijvoeglijke versie bij gekregen, *eta*, dat vaak als korter en handig synoniem van het wat langere *malgranda* voor ‘klein’ gebruikt wordt, vgl. de bekende boektitel *La Eta Princo* ‘De Kleine Prins’. De bijwoordelijke variant *ete* ‘een beetje’ komt daarentegen nauwelijks vaak voor. Voor deze laatste biedt het vanouds bestaande *iom* uit de tabelwoorden zich aan (zie Bijlage 2).

19. Werkwoorden die bestaan uit Prep + wortel + *-igi/-îgi*

In Marček (2007: 58) vinden we in de vierde regel van het leesstuk MATENO de werkwoordsvorm *ellitîgis* die letterlijk ‘uit bed kwamen’ betekent. Dit complexe woord bestaat uit de vier componenten *el-lit-îg-is*, dus letterlijk, volgens de vuistregel van hoofdstuk 17.5, ‘uit-bed-geraken-PST’. Dit is een mooi voorbeeld van de vrijwel onbegrensde mogelijkheden die het Esperanto kent om uit de combinatie van een voorzetsel en een willekeurige wortel die een Entiteit vertegenwoordigt gevolgd door een van de suffixen *-ig* of *-îg* stammen af te leiden die werkwoorden van toestandsverandering of een letterlijke of figuurlijke beweging

maken met een heel nauwkeurige definitie van de toestand of het doel waarop de beweging gericht is. Denk daarbij aan de grondbetekenis van *-ig*: ‘in een toestand brengen, ervoor zorgen dat...’ en die van *-iĝ*: ‘in een toestand terecht komen’. De voorbeelden in de onderstaande Tabel 5 spreken voor zich:

Tabel 5: Enkele werkwoorden van toestandsverandering

Prep	Wortel	<i>-igi/-iĝi</i>	V	Vertaling
sur	tabl-	-igi	surtabligi	ter tafel brengen, te berde brengen
sur	lun-	-iĝi	surluniĝi	op de Maan landen
sub	akv-	-iĝi	subakviĝi	onder water komen staan
sub	ter-	-igi	subterigi	begraven
en	buŝ-	-igi	enbuŝigi	in de mond stoppen
en	man-	-igi	enmanigi	ter hand stellen
en	botel-	-igi	enboteligi	bottelen
sen	mon-	-iĝi	senmoniĝi	zonder geld komen zitten
sen	kap-	-igi	senkapigi	onthoofden
el	dom-	-igi	eldomigi	uit huis zetten
el	rel-	-iĝi	elreliĝi	ontsporen, uit de rails lopen
ĝis	dat-	-igi	ĝisdatigi	updaten
trans	river-	-igi	transriverigi	over de rivier zetten

De bovenstaande keuze van *-ig* of *-iĝ* bij de verschillende voorzetsels is willekeurig en kan in theorie in alle gevallen worden omgedraaid. Zo is bijv. *surtabliĝi* ‘ter tafel komen’ of ‘te berde gebracht worden’ en is *elreliĝi* ‘doen ontsporen’ of ‘uit de rails laten lopen’. De vertalingen kunnen al naar gelang de context aangepast worden, bijv. *subakviĝi* ‘overstroomd worden’, *subterigi* ‘onder de grond stoppen’, enz.

Een formele analyse van een complex werkwoord als *surtabligi* kan er als volgt uitzien. We herinneren ons (hoofdstuk 17.2) dat *-ig* makkelijk gekoppeld wordt aan wortels van Eigenschappen zoals *pur-* ‘schoon’ en *varm-* ‘warm’: *purigi* is *igi pura* ‘zorgen dat iets schoon gemaakt wordt’, enz. Het complex *surtabl-* is ook zo op te vatten, bijvoorbeeld als

attributief gebruikte plaatsbepaling *sur (la) tablo* ‘op tafel zijnd’, samengetrokken tot *surtabla* (kijk ook de hoofdstukken 9 en 12 hierop na). *Surtablighi* is dus niets anders dan *igi surtabla*, een (actief) resultatieve constructie met de betekenis ‘zorgen dat iets op tafel komt’. Naar analogie is *surluniĝi* te ontleden als *iĝi surluna*, een (passief) resultatieve constructie met de betekenis ‘op de Maan terecht komen’, en is *eldomigi* te ontleden als *igi eldoma* ‘ervoor zorgen dat iemand uit huis geplaatst wordt’, enz.

20. Het suffix *-il-* WERKTUIG

In Marček (2007: 61) ontmoeten we het suffix *-il*. Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘*-il* definieert een werktuig, instrument of middel waarmee een handeling wordt verricht die in relatie staat tot de wortel waar het zich aan hecht’.²⁴ *-il* verbindt zich gewoonlijk met wortels die Eigenschappen vertegenwoordigen (en primair als werkwoorden voorkomen), maar komt ook wel voor achter wortels van Entiteiten. Het resultaat van een derivatie op *-il* is semantisch gezien een als Instrument (ins) gespecialiseerde Entiteit.

Vuistregel *-il*: met *-il* maken we een werktuig of instrument van het uitgangswoord.

Voorbeelden op woordniveau:

<i>Skribi</i> ‘schrijven’	<i>skribilo</i> ‘iets om mee te schrijven’, ‘schrijfstift’
<i>Segi</i> ‘zagen’	<i>segilo</i> ‘zaag’
<i>Montri</i> ‘aanwijzen’	<i>montrilo</i> ‘aanwijsstok’, ‘wijzer (van de klok)’
<i>Vorto</i> ‘woord’	<i>vortilo</i> ‘woordvormend element (in de morfologie)’
<i>Muziko</i> ‘muziek’	<i>muzikilo</i> ‘muziekinstrument’

In veel gevallen hebben afleidingen met *-il* een heel algemene betekenis, zoals *skribilo*, dat zonder enige specificatie voor alles gebruikt kan worden waarmee je kunt schrijven. In andere gevallen gaat het om het eenvoudigste stuk gereedschap dat dus een prototypische rol speelt (vgl. bij *-ej* en *-ar*), zoals *segi* > *segilo* ‘zaag’ (niet ‘zaagmachine’ of ‘zaagbank’) en *kudri* ‘naaien’ > *kudrilo* ‘naald’ (niet ‘naaimachine’).

---

²⁴ Zie Wennergren (2005: 568). Het gereconstrueerde suffix **-ila* is Proto-Germaans en zien we nog terug in bijv. de Nederlandse afleidingen ‘sluiten’ > ‘sleutel’, ‘buigen’ > ‘beugel’.

Voor complexere apparaten gebruikt men meestal samenstellingen als *segmaŝino* ‘zaag-machine’ of bij automatisch werkende systemen ook wel het technisch-wetenschappelijke suffix *-ator*, bijv. in *pumpatoro* ‘automatische pompinrichting’ tegenover *pumpilo* ‘pomp’.

Een zelfstandig *ilo*?

Ook het suffix *-il* heeft zich via een proces van lexicalisering verzelfstandigd, en wel vanuit de quasi-wortel *il-* tot *ilo*, met de totaal ongespecificeerde, generieke betekenis ‘werktuig’ als hyperniem van alle werktuigen. Dit recyclen van suffixen gaat zelfs verder: *il-o* > *il-ar-o*, dat men kan gebruiken in de collectieve betekenis ‘gereedschap’ (‘verzameling werktuigen’).

21. Het prefix *ek-* BEGIN

In Marček (2007: 61–62) leren we het prefix *ek-* gebruiken, dat de volgende specificatie heeft: ‘*ek-* geeft het begin of de plotselinge uiting van de handeling aan die wordt uitgedrukt door de wortel waar het zich aan hecht’. Het prefix *ek-* hecht zich logischerwijze alleen aan wortels van Tweede-orde-entiteiten (Standen-van-zaken of Gebeurtenissen) of Eigenschappen (die zich primair als werkwoorden uiten).²⁵ *Ek-* heeft geen invloed op de semantische categorisering van de te modificeren wortel.

Vuistregel *ek-*: met *ek-* geven we het begin of de plotselinge aard van de toestand of de handeling aan.

Voorbeelden op woordniveau:

<i>Labori</i> ‘werken’	<i>eklabori</i> ‘aan het werk gaan’
<i>Uzi</i> ‘gebruiken’	<i>ekuzi</i> ‘in gebruik nemen’
<i>Dormi</i> ‘slapen’	<i>ekdormi</i> ‘in slaap vallen’
<i>Iri</i> ‘gaan’	<i>ekiri</i> ‘op weg gaan’, ‘vertrekken’
<i>Pluvo</i> ‘regenbui’	<i>ekpluvo</i> ‘het losbarsten van een regenbui’

²⁵ Zie Wennergren (2005: 591).

Opmerkingen

1. In oude teksten zie je dat het prefix *ek-* door Slavische schrijvers niet zelden is ‘misbruikt’ om aan de uitgangswortel een perfectief aspect te verlenen. Zie hierover meer bij het suffix *-ad* (hoofdstuk 27).
2. *Ek-* biedt zich niet zo makkelijk aan als verzelfstandigd woord. Het vertegenwoordigt immers, net als *mal-* en *ge-* die we eerder geleerd hebben, geen Entiteit of Eigenschap en het afgeleide lexeem behoudt per definitie de semantische categorie van het uitgangslexeem. Toch heeft zo’n verzelfstandiging ook hier plaatsgevonden: *Ek!* wordt gebruikt als uitroep met de betekenis ‘Kom op!’, ‘Laten we gaan!’ en ook wel als *Go!* of *Enter!* op een symbolische knop van een toetsenbord. Een verzelfstandiging to zo ver zou een vorm van degrammaticalisering zijn.

Toch kom je af en toe ook het nieuwe werkwoord *eki* tegen met de betekenis ‘beginnen’, volgens Wennergren met de betekenis van *komenciĝi*, dus intransitief. Dit zou wijzen op een vervolgstap in de vorm van een lexicalisering naar een inhoudswoord. Waarom intransitief? Op deze vraag kunnen we geen theoretisch verantwoorde verklaring geven (zie het hoofdstukje 16 over de valentie). Zoals we bij de voorbeelden hebben gezien, hebben we zowel *ekuzi* (transitief) als *ekdormi* (intransitief), dus daaraan kunnen we geen regel ontleen. Voorlopig gaan we ervan uit dat men in de taalpraktijk tot dit intransitief gebruik gekomen is en dat een gezaghebbend grammaticus als Wennergren (2005) niets anders doet dan dit registreren.

22. Het persoonlijk voornaamwoord *oni* ‘men’

In Marček (2007: 62) maken we kennis met *oni* ‘men’, vergelijk Frans *on*. Twee details die bij Marček niet aan bod komen zijn de volgende:

1. Wat in het Frans met *on* wel kan, mag in het Esperanto met *oni* niet: we mogen deze vorm niet als ‘wij’-vervanger gebruiken. Het Esperanto-pronomen *oni* sluit de sprekende en ook de aangesproken personen uit en verwijst uitsluitend naar ‘derden’. Mogelijke vervangers van *oni* zijn bijvoorbeeld *ili* (zij, meervoud), *iu* (sommigen, enkelen, onbepaalde personen) of, in plaats van een bedrijvende zinsconstructie, een lijdende vorm zonder agensbepaling of een medio-passief.

2. Net als alle andere pronomina, kent ook *oni* een adjectivische vorm, *onia*, met de letterlijke bezittelijke betekenis ‘van men’ (‘van hen’, ‘van die daar’, ‘ervan’ of iets dergelijks, al naar gelang de context) en ook een accusatief, *onin*, ‘men’ als lijdend voorwerp. Doordat dit gebruik in veel talen niet voorkomt, is het ook in het Esperanto niet echt populair, maar ongrammaticaal is het niet! Hieronder volgen een paar voorbeelden.

Uit nummers van de jaargang 2003 van het maandblad *Monato* (tweemaal **onin** gevonden, geen **onia**):

1. *Ĉu oni laboru kronologie aŭ, kiel faris Bayley, starigu sinsekvon de pordoj, kiuj subite malfermiĝas kaj kondukas onin malantaŭen kaj antaŭen, aŭ, kiel faris Eyre en la filmo, dungi du arojn da geaktoroj por krei pasintecon kaj nuntempon?*
 ‘Moet men chronologisch te werk gaan of, zoals Bayley heeft gedaan, een reeks deuren achter elkaar zetten, die dan plotseling open gaan en **men (de mensen)** achterwaarts [terug in de tijd] en voorwaarts leiden, of, zoals Eyre in de film heeft gedaan, twee groepen acteurs en actrices inhuren om een verleden en een heden te creëren?’
2. *(efektive stultaĵo: en Britio armeanoj volontulas; neniu devigas onin militservi; krome la milito mem laŭ internacia juro kontraŭleĝas).*
 ‘(inderdaad een onzinnigheid: in Brittannië zijn mensen van het leger vrijwilligers; niemand verplicht **men (hen)** in militaire dienst te gaan; bovendien is oorlogvoeren zelf volgens internationaal recht illegaal).’

Uit de beschrijvende grammatica Wennergren (2005: 107) eenmaal *onin* en eenmaal *onia*:

- *La malpura aero malsanigas onin.*
 ‘De vuile lucht maakt **men (de mensen)** ziek.’
- *Kiam oni venas al tiu urbo, oni devas atenti pri la krimuloj. Ili kapablas ŝteli eĉ oniajn vestaĵojn.*
 ‘Komt men naar die stad, dan moet men voor criminelen oppassen. Ze zijn in staat zelfs **mens (-)** kleren te stelen.’

23. Het suffix *-id* AFSTAMMELING

In Marček (2007: 65) ontmoeten we het suffix *-id*. Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘*-id* definieert de nakomeling of afstammeling van de wortel waar het zich aan hecht’.²⁶ Deze specificatie is zo eenvoudig dat een vuistregel overbodig lijkt. *-Id* past logischerwijze alleen bij uitgangstermen die nakomelingen (kunnen) hebben, dus bij de levende wezens binnen de semantische categorie van Individuen. De afgeleide stam is natuurlijk van dezelfde categorie. Het suffix wordt een enkele keer ook wel figuurlijk toegepast.

Voorbeelden op woordniveau bij dieren:

Bovo ‘rund’   *bovido* ‘kalf’
Ĉevalo ‘paard’   *ĉevalido* ‘veulen’

Voorbeelden op woordniveau bij mensen:

Reĝo ‘koning’   *reĝido* ‘koningszoon’, ‘prins’
Karolo ‘Karel (de Grote)’   *Karolidoj* ‘Karolingers’

Voortgezette woordvorming:

Uit bijv. *bovido*   > *bovidino* ‘koekalf’, *bovidaro* ‘kudde kalveren’, enz.
Uit bijv. *reĝido*   > *reĝidino* ‘koningsdochter’, ‘prinses’.²⁷

Voorbeeld van figuurlijk taalgebruik:

Latino ‘het Latijn’ is als zelfstandig naamwoord de naam van de taal. We kunnen ook spreken van *latina lingvo*. De Romaanse dochtertalen van het Latijn worden gewoonlijk *latinidaj lingvoj* genoemd (*latin-id-o* is dus ‘afstammeling van het Latijn’).

---

²⁶ Zie Wennergren (2005: 559).

²⁷ Ook de woorden *princ-o* ‘prins’ en *princ-in-o* ‘prinses’ bestaan. Deze behoeven echter geen koningskinderen te zijn, wat bij de afleidingen uit *reĝ-o* wel het geval is.

Perseo ‘Perseus’ is een figuur uit de Griekse mythologie, maar ook de naam van een sterrenbeeld. De *perseidoj* ‘perseïden’ zijn een zwerm meteorieten die jaarlijks omstreeks de tiende augustus uit het sterrenbeeld Perseus lijken te komen. *Perse-id-o* is ‘kind van Perseus’ net als in de Nederlandse benaming.

Een zelfstandig *ido*?

Het uit de quasi-wortel *id-* tot inhoudswoord gelexicaliseerde *ido* betekent conventioneel ‘jong dier’, ‘jonkie’, ‘kleintje’. De daarop voortgebouwde vorm *idaro* betekent ‘nageslacht (van mensen of dieren)’.

In 1907 werd een taal gepubliceerd die uit het Esperanto was afgeleid en als verbeterde versie daarvan werd voorgesteld. Deze ‘afstammeling’ van het Esperanto of *Esperantido* werd al snel bekend onder de eigennaam Ido. Het Ido bestaat nog steeds en is op het internet gemakkelijk te vinden.

24. Werkwoorden met een voorzetsel in de rol van quasi-voorvoegsel

In Marček (2007: 65) vinden we onder in het stukje over het voorzetsel *pri* ‘over, betreffende’ de zinnen *Tiun problemon ni devas priparoli* ‘Dat probleem moeten we bespreken’ en *Ĉion bone pripensu!* ‘Denk over alles goed na!’ Dit zijn voorbeelden van het gebruik van het voorzetsel *pri* op de plek van een voorvoegsel voor de wortel van het werkwoord. Het verschijnsel waar we hier mee te maken hebben is dat van een verdergaande grammaticalisering van een autonoom functiewoord naar een gebonden grammaticaal morfeem.

De vrijheid die men heeft om met een voorzetsel van keuze zelf nuances aan te brengen in het werkwoord is vrijwel onbegrensd. Neem de voorzetsels van pag. 114 van het leerboek en de binnenkant van de achteromslag. Wie deze verzameling heeft bijgehouden, zal zien dat we op vijf na alle voorzetsels uit het boek al behandeld hebben. Laten we ze één voor één nalopen en ze in een complex werkwoord toepassen.

Opmerkingen bij de onderstaande Tabel 6:

1. Sommige voorzetsels lenen zich beter voor de hier bekeken toepassing (prefigering) dan andere. *Por* ‘voor, ten behoeve van’ en *sen* ‘zonder’ staan er niet bij.
2. Het voorzetsel *da* kan niet in het lijstje voorkomen. Waarom niet?
3. Er zijn complexe werkwoorden ontstaan die een bijna idiomatische betekenisverschuiving laten zien. Welke bijvoorbeeld?

Tabel 6: Enkele Prep-V werkwoorden

Prep	Prep-V	Vertaling	Zelf proberen
<i>Al</i>	<i>Alveni</i>	Aankomen	<i>Aldoni, almeti, alrampi</i>
<i>Antaŭ</i>	<i>Antaŭdiri</i>	Voorspellen	<i>Antaŭiri, antaŭmendi, antaŭpagi</i>
<i>Apud</i>	<i>Apudmeti</i>	Ernaast zetten	<i>Apudnoti, apudiri</i>
<i>Ĉe</i>	<i>Ĉeesti</i>	Erbij zijn	<i>Ĉesidi</i>
<i>Ĉirkaŭ</i>	<i>Ĉirkaŭiri</i>	Eromheen gaan	<i>Ĉirkaŭnavigi, ĉirkaŭflugi</i>
<i>De</i>	<i>Deveni</i>	Afkomstig zijn	<i>Depreni, deŝiri</i>
<i>El</i>	<i>Eliri</i>	Uitgaan	<i>Eldoni, elspezi, elverŝi</i>
<i>En</i>	<i>Eniri</i>	Binnengaan	<i>Enspezi, enverŝi, enkonduki</i>
<i>Ĝis</i>	<i>Ĝisiri</i>	Tot iets gaan	<i>Ĝisvivi, ĝisveturi</i>
<i>Inter</i>	<i>Interveni</i>	Tussenbeide komen	<i>Intermeti, interpuŝi</i>
<i>Kontraŭ</i>	<i>Kontraŭdiri</i>	Tegenspreken	<i>Kontraŭargumenti, kontraŭstari</i>
<i>Kun</i>	<i>Kunveni</i>	Samenkomen	<i>Kuniri, kunmeti, kunveturi</i>
<i>Per</i>	<i>Perlabori</i>	Verdienen	<i>Perklavi</i>
<i>Post</i>	<i>Postparoli</i>	Nabespreken	<i>Postiri, postkalkuli</i>
<i>Pri</i>	<i>Primediti</i>	Overpeinzen	<i>Pridiskuti, prisilenti</i>
<i>Sub</i>	<i>Subiri</i>	Ondergaan	<i>Submeti, subpremi, subskribi</i>
<i>Super</i>	<i>Superflugi</i>	Overvliegen	<i>Superŝuti</i>
<i>Sur</i>	<i>Surtrėti</i>	Erop stappen	<i>Surglui, surmeti</i>
<i>Tra</i>	<i>Traveturi</i>	Erdoor rijden	<i>Trabori, trapiki, tralegi</i>

25. ‘Niet meer’

In het leesstukje VESPERO in Marček (2007: 66) vinden we de zin *La suno jam ne brilas*, die we in het Nederlands zouden vertalen met ‘De zon schijn niet meer’. Als we in het woordenboek De Smedt (2004: 360) onder ‘meer’ zoeken naar een voorbeeldzin met ‘niet meer’, vinden we ‘Hij woont daar niet meer’ *Li ne plu loĝas tie*. Dus, wat is ‘niet meer’: *jam ne* of *ne plu*? In Wennergren (2005) staan ze allebei.

In Wennergren (2005: 243) vinden we onder de uitleg van *jam* ‘al, reeds’: ‘Samen met een ontkenning voor het werkwoord benadrukt *jam* dat de handeling vóór het referentiemoment gestopt is’. Voorbeeld: *La infano jam ne ploras* wil zeggen dat het kind voor het moment waarnaar *ploras* verwijst, gestopt is met huilen. Dus: ‘Het kind huilt (nu op het moment van spreken) niet meer.’

In Wennergren (2005: 247) vinden we onder de uitleg van *plu* ‘meer, verder’: ‘Wordt *plu* samen met een ontkenning gebruikt, dan geeft dit aan dat de handeling of toestand niet voortduurt’. Men kan *plu* dus gebruiken om te benadrukken dat men oorspronkelijk ervan uitging dat die handeling of toestand juist wél zou voortduren. Voorbeeld: *Mi ne povas plu instrui vian filinon* ‘Ik kan uw dochter niet meer onderwijzen’ (‘en iedereen dacht van wel’). De volgorde hoeft niet ‘*ne (V) plu*’ te zijn en de twee woordjes kunnen zelfs van elkaar gescheiden worden. Al naar gelang de nuance komen dus ook *plu ne* en *plu X ne* voor:

Li ja plu ne vivas

‘Hij leeft immers niet meer.’ (met nadruk op *plu* door de toch ongebruikelijke plaatsing)

Li plu tute ne sentis la malvarmon...

‘Hij voelde de kou helemaal niet meer...’ (met nadruk op *tute* ‘helemaal’)

De grote vraag is, of de doorsnee Esperanto-spreker de door Wennergren genoemde nuance kent en in de praktijk brengt. Esperanto-sprekers met Russisch als moedertaal kunnen heel gemakkelijk terugvallen op *jam ne*, dat een 1:1-vertaling is van hun eigen *уже не* ‘al niet’, maar sprekers die met het Duitse *nicht mehr*, en meer nog met het Franse *ne plus*, vertrouwd

zijn, zullen naar het Franse voorbeeld *ne V plus* ‘niet V meer’ graag *ne V plu* gebruiken, en zullen daarbij ook andere volgordevarianten negeren.

Zolang detailonderzoek niet heeft uitgewezen dat de moderne taalgemeenschap een fundamenteel nuanceverschil tussen de twee uitdrukkingen erkent, herkent en hanteert, houden wij het erop dat *jam ne* en *ne plu* synoniem zijn en beide ‘niet meer’ betekenen.

26. Telwoorden en hun afgeleiden op *-on*, *-op* en *-obl*

Marček (2007: 73–74) beschrijft o.a. de suffixen die aan telwoorden gekoppeld kunnen worden. In onze behandeling gaan we ervan uit dat hoofdtelwoorden in het Esperanto – *unu*, *du*, etc. – tot de *grammaticale* elementen of operatoren gerekend moeten worden, en niet tot de *lexicale* elementen. Belangrijke criteria hiervoor zijn, dat hoofdtelwoorden niet modificeerbaar zijn en ook niet goed bruikbaar lijken in predicatieve constructies. Hoofdtelwoorden zijn vrije morfemen en dus rechtstreeks inzetbaar in de zinsbouw. De door Marček behandelde suffixen *-on*, *-op* en *-obl* hechten zich dus rechtstreeks aan het hoofdtelwoord en vormen daarmee stammen van de semantische categorie Kwantiteit (q), zie Bijlage 2. We kunnen aan de drie suffixen de volgende specificatie geven:

Het suffix *-on* hecht zich aan hoofdtelwoorden en produceert een afgeleide stam van de semantische categorie (q) die de inverse van dit hoofdtelwoord aanduidt. Zamenhof (1963 [1905]: 198) geeft het substantief van een stam op *-on* als primair syntactisch woord. Voorbeelden uitgaande van *du* ‘twee’ zijn *du-on-o* ‘helft’, *du-on-a* ‘half’, *du-on-e* ‘voor de helft’.

Vuistregel *-on*: met *-on* maak je een breuk met het hoofdtelwoord in de noemer.

Het suffix *-op* hecht zich aan hoofdtelwoorden en produceert een afgeleide stam van de semantische categorie (q) die zoveel leden groepeerst als het hoofdtelwoord benoemt. Zamenhof (1963 [1905]: 198) geeft het adjectief van een stam op *-op* als primair syntactisch woord. Voorbeelden uitgaande van *tri* ‘drie’ zijn *tri-op-a* ‘met z’n drieën’ (als N-modificeerder), *tri-op-e* ‘met z’n drieën’ (als V-modificeerder), *tri-op-o* ‘drietel’.

Vuistregel -op: met *-op* maak je verzameltelwoorden ‘met z’n zovelen als het hoofdtelwoord aangeeft’.

Het suffix *-obl* hecht zich aan hoofdtelwoorden en produceert een afgeleide stam van de semantische categorie (q) die het veelvoud van het hoofdtelwoord aanduidt. Zamenhof (1963 [1905]: 197) geeft het adjectief van een stam op *-obl* als primair syntactisch woord. Voorbeelden uitgaande van *kvar* ‘vier’ zijn *kvar-obl-a* ‘viervoudig’, *kvar-obl-o* ‘viervoud’.

Vuistregel -obl: met *-obl* maak je veelvoud van het hoofdtelwoord.

27. Het suffix *-ad* LANGDURIG

In Marček (2007: 74) ontmoeten we het suffix *-ad*.²⁸ Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘het suffix *-ad* hecht zich aan elke daarvoor semantisch in aanmerking komende wortel en vormt daarmee een stam van de categorie (e), d.w.z. een *State-of-Affairs* of ‘Stand van zaken’, iets wat gebeurt, plaatsvindt en zich in de tijd ontwikkelt’.

Vuistregel -ad: met *-ad* maak je voortgaande, niet afgesloten, langdurige handelingen of toestanden.

Door de nadruk op het voortduren van de handeling dat door stammen als *uzad-*, *irad-* en *martelad-* tot uitdrukking wordt gebracht, dragen de werkwoorden *uzadi*, *iradi* en *marteladi* dan ook een nuance als ‘voortdurend’, ‘onophoudelijk’ of ‘herhaaldelijk’ met zich mee:

<i>Uzadi</i> ‘voortdurend gebruiken’	tegenover	<i>uzi</i> ‘gebruiken’
<i>Iradi</i> ‘steeds maar weer gaan’	tegenover	<i>iri</i> ‘gaan’
<i>Marteladi</i> ‘blijven hameren’	tegenover	<i>marteli</i> ‘hameren’

In de praktijk speelt *-ad* een belangrijker rol bij wat we in het Nederlands het nominaliseren van werkwoorden noemen:

²⁸ Zie Wennergren (2005: 540). We herkennen *-ad-* misschien in *promenade*, dat in het Frans niet alleen ‘wandelpromenade’, maar ook ‘het wandelen’ als handeling betekent.

Uzi ‘gebruiken’   *uzado* ‘het gebruik(en)’

Iri ‘gaan’   *irado* ‘het gaan’

Marteli ‘hameren’   *martelado* ‘gehamer’

Ook bij bovenstaand gebruik staat het voortduren van de handeling centraal, maar dit hoeft niet expliciet vertaald te worden: ‘het gaan’ is dynamischer dan ‘de gang’ en ‘gehamer’ is ook duidelijk van langer duur dan bijv. ‘hamerslag’.

Een zelfstandig *ad*?

-Ad komt op basis van de quasi-wortel *ad-* een enkele keer voor in de bijwoordelijke vorm *ade* met de betekenis ‘voortdurend, onophoudelijk’:

Li ade demandis al mi, kiam mi donos al li la monon.

‘Hij vroeg me voortdurend, wanneer ik hem het geld zou geven.’

Terug naar *ek-* en *-ad*

Aan de definitie van het suffix *-ad* zien we nu hoe verleidelijk het was voor sprekers met een Slavische taal als moedertaal om *-ad* systematisch te gebruiken om van elk werkwoord een zgn. imperfectieve variant te creëren, met een aan de gang zijnde handeling, en daartegenover *ek-* te gebruiken voor het creëren van een perfectieve variant met een eenmalige of afgesloten handeling (zie hoofdstuk 21, opmerking 2). Tegenwoordig worden beide affixen alleen nog in hun oorspronkelijke betekenis als gebonden lexicaal modificeerders gebruikt.

28. Het suffix *-aĵ* DING

In de zeventiende les van Marček (2007) worden drie heel belangrijke suffixen achter elkaar behandeld *-aĵ*, *-ec* en *-ul*. We zullen ze hier één voor één bespreken en daarna op de complementariteit van deze drie suffixen terugkomen. Ten eerste dus *-aĵ*.²⁹ Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘het suffix *-aĵ* hecht zich aan elke daarvoor semantisch in aanmerking komende wortel en vormt daaruit een stam van de categorie ‘Individu’, een Entiteit van de eerste orde, iets wat in relatie tot de uitgangswortel concreet, tastbaar of

---

²⁹ Zie Wennergren (2005: 542). De spelling van *-aĵ-* verbergt een beetje de verwijzing naar bijv. het Franse suffix *-age* in *ouvrage* ‘werkstuk’, *témoignage* ‘getuigenis’, en vele andere.

aanwijsbaar is of bestaat.’ Aan de hand van voorbeelden zal deze op het eerste gezicht wat vage specificatie snel duidelijk worden.

Vuistregel *-aĵ*: met *-aĵ* leid je uit het uitgangswoord allerlei levenloze, concrete zaken af die in een specifieke relatie tot dat uitgangswoord staan.³⁰

Voorbeelden op woordniveau met wortels van de categorie Eigenschappen:

Bela ‘mooi’   *belajaĵo* ‘iets moois’, ‘(concrete) schoonheid’

Nova ‘nieuw’   *novaĵo* ‘iets nieuws’, ‘(concreet) nieuwtje’

Andere, categorisch vergelijkbare wortels kunnen we op precies dezelfde wijze vertalen:

Altaĵo   ‘hoogte’, ‘terreinverhoging’

Saĝaĵo   ‘wijze daad’

Malpuraĵo   ‘iets vuils’, ‘viezigheid’

Fluidaĵo   ‘iets vloeibaars’, ‘vloeistof’

Malnovaĵo   ‘iets ouds’, ‘ouwe koek’

Stultaĵo   ‘stomiteit’

Bongustaĵo   ‘iets lekkers’, ‘lekkernij’

Pezaĵo   ‘iets zwaars’, ‘gewicht’

Malsekaĵo   ‘nattigheid’

Popularaĵo   ‘iets wat in de populariteit staat’

Afablaĵo   ‘vriendelijk gebaar’

Bovenstaande vertalingen zijn niet de enige mogelijke. De context en de bedoeling van de spreker zijn altijd bepalend.

Uitgaande van wortels die primair werkwoorden genereren, hebben we vaak te maken met het voorwerp, het resultaat of het product van de handeling:

Kreski ‘groeien’   *kreskaĵo* ‘dat wat groeit’, ‘gewas’

³⁰ ‘Levenloos’ tenzij bijv. de semantiek een animaat argument vereist, zoals *kreski*.

Esti ‘zijn’   *estaĵo* ‘wezen’
Legi ‘lezen’   *legaĵo* ‘dat wat men leest’, ‘leesstof’, ‘lectuur’
Trinki ‘drinken’   *trinkaĵo* ‘dat wat men drinkt’, ‘drank’

Op dezelfde wijze vertalen we dus:

Farajo   ‘wat men doet’, ‘handeling’, ‘daad’
Desegnaĵo   ‘wat men tekent’, ‘tekening’
Kovraĵo   ‘wat iets afdekt’, ‘afdekking’
Havaĵo   ‘wat men heeft’, ‘bezit’
Penraĵo   ‘wat men schildert’, ‘schilderij’
Skulptaĵo   ‘wat men beeldhouwt’, ‘sculptuur’
Tradukaĵo   ‘wat men vertaalt’, ‘vertaling’

Voorbeelden op woordniveau met wortels van de categorie Entiteiten, waarbij de stammen een voorwerp of product van het gegeven materiaal benoemen:

Ligno ‘hout’   *lignaĵo* ‘iets van hout’, ‘houten voorwerp’, ‘houtwerk’
Fero ‘ijzer’   *feraĵo* ‘iets van ijzer’, ‘ijzeren voorwerp’, ‘ijzerwaar’, ‘ijzerwerk’
Sukero ‘suiker’   *sukeraĵo* ‘suikergoed’

Prototypisch gebruik

In een aantal gevallen hebben afleidingen met *-aĵ*, net als sommige met *-ej* en nog andere, een beperktere prototypische of conventionele betekenis verkregen.³¹ Dit geldt in het bijzonder voor de namen van dieren waarvan het vlees als voedsel gebruikt wordt (een conversie van ‘telbaar’ naar ‘massa’):

Bovo ‘rund’   *bovaĵo* ‘rundvlees’
Porko ‘varken’   *porkaĵo* ‘varkensvlees’
Fiŝo ‘vis’   *fiŝaĵo* ‘vis (als gerecht)’

---

³¹ Zie Wennergren (2005: 544) en Koutny (2010: 295).

Maar een ezel blijkt geen populair dier op het menu te zijn, want *azenaĵo* is niet ‘ezelsvlees’, maar een ‘domme daad’ of ‘stommitheit’.

Een zelfstandig *aĵo*?

Inderdaad, Marček (2007: 77) begint er zelfs mee. Omdat *-aĵ* stammen van het type Individu creëert, is het plausibel dat *aĵ* als quasi-wortel primair als zelfstandig naamwoord voorkomt, d.w.z. als *aĵo* = ‘iets’, ‘ding’, ‘geval’, het geheel onbenoemd hyperniem van ‘alle dingen’:

Tiu aĵo tute ne plaĉas al mi.

‘Dat ding bevalt me helemaal niet.’ (als je geen betere naam voor ‘dat ding’ hebt)

29. Het suffix *-ec* EIGENSCHAP

Nu dus het tweede suffix, *-ec*.³² Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘het suffix *-ec* hecht zich aan elke daarvoor semantisch in aanmerking komende wortel en vormt daaruit de ermee samenhangende kwaliteit of eigenschap die iets of iemand kenmerkt.’ Het blijkt dat hieruit voornamelijk zelfstandige naamwoorden resulteren die in het Nederlands op ‘-heid’, ‘-schap’, ‘-dom’ of ‘-te’ eindigen, die immers kenmerkend zijn voor de categorie Eigenschappen.

Vuistregel *-ec*: met *-ec* leid je uit het uitgangswoord eigenschappen af die uit dat uitgangswoord volgen en zelfstandig bruikbaar zijn.

Voorbeelden op woordniveau met wortels van de categorie Eigenschappen:

Bela ‘mooi’   *beleco* ‘schoonheid (van iets of iemand)’

Riĉa ‘rijk’   *riĉeco* ‘het rijk zijn van iemand’, ‘rijkdom’

Longa ‘lang’   *longeco* ‘het lang zijn van iets’, ‘lengte’

³² Zie Wennergren (2005: 547). De spelling van *-ec* is een beetje bedrieglijk, maar als je aan het klankbeeld denkt, dan hoor je dat *-ec* duidelijke overeenkomsten vertoont met *-ezza* in het Italiaans (‘jeugd’ *giovinezza*) en in iets mindere mate met *-esse* in het Frans (*jeunesse*) en *-eza* in het Spaans (*belleza*).

Op dezelfde wijze vormen we, altijd bedenkend dat het om ‘het zijn’, d.w.z. om de eigenschap van iets of van iemand gaat:

<i>Paleco</i>	‘bleekheid’
<i>Malriĉeco</i>	‘armoede’
<i>Saneco</i>	‘gezondheid’
<i>Ruĝeco</i>	‘roodheid’
<i>Dikeco</i>	‘dikte’
<i>Maljuneco</i>	‘ouderdom’
<i>Laceco</i>	‘vermoeidheid’
<i>Eterneco</i>	‘eeuwigheid’
<i>Sekeco</i>	‘droogte’
<i>Populareco</i>	‘populariteit’

Voorbeelden op woordniveau met wortels van de categorie Entiteiten:

<i>Homo</i> ‘mens’	<i>homeco</i> ‘het mens zijn’, ‘menselijkheid’
<i>Heroo</i> ‘held’	<i>heroeco</i> ‘het held zijn’, ‘heldhaftigheid’
<i>Ŝtono</i> ‘steen’	<i>ŝtoneco</i> ‘steenachtigheid’ (d.w.z. ‘het uit steen bestaan van...’)

Op dezelfde wijze vormen we:

<i>Malamikeco</i>	‘vijandschap’
<i>Vireco</i>	‘mannelijkheid’
<i>Reĝeco</i>	‘koningschap’
<i>Kamaradeco</i>	‘kameraadschap’
<i>Akveco</i>	‘waterigheid’
<i>Prezidanteco</i>	‘voorzitterschap’
<i>Sklaveco</i>	‘slavernij’
<i>Frateco</i>	‘broederschap’

Een zelfstandig *eco*?

Inderdaad, en opnieuw begint Marček (2007: 78) met zo’n verzelfstandigde vorm. Omdat *-ec* wortels van het type Eigenschap voor zelfstandig gebruik klaarmaakt, is het plausibel dat *ec-*

als quasi-wortel primair als zelfstandig naamwoord voorkomt, d.w.z. als *eco* = ‘eigenschap’, als hyperniem van ‘alle eigenschappen’.

30. Het suffix *-ul* PERSOON

En ten slotte het derde suffix, *-ul*.³³ Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘het suffix *-ul* hecht zich aan elke daarvoor semantisch in aanmerking komende wortel en vormt daaruit, letterlijk of figuurlijk, het ermee samenhangende levende wezen dat de kenmerkende eigenschap hiervan heeft.’ Het blijkt dat hieruit vaak zelfstandige naamwoorden resulteren die in het Nederlands op ‘-aard, ‘-erd’ of ‘-er’ eindigen, welke uitgangen immers kenmerkend zijn voor categorieën animate Individuen met een bepaalde eigenschap.

Vuistregel *-ul*: met *-ul* leid je uit het uitgangswoord het levende wezen of de persoon af die door dat uitgangswoord wordt gekenmerkt.

Voorbeelden op woordniveau:

<i>Riĉa</i> ‘rijk’	<i>riĉulo</i> ‘rijkaard’
<i>Honesta</i> ‘eerlijk’	<i>honestulo</i> ‘eerlijk persoon’, ‘eerlijkerd’
<i>Juna</i> ‘jong’	<i>junulo</i> ‘jong mens’, ‘jeugdig persoon’
<i>Bona</i> ‘goed’	<i>bonulo</i> ‘goedzak’
<i>Blanka</i> ‘wit’	<i>blankulo</i> ‘blanke’
<i>Trimasta</i> ‘met drie masten’	<i>trimastulo</i> ‘driemaster’
<i>Mamo</i> borst	<i>mamulo</i> ‘zoogdier’

Op dezelfde wijze kunnen we afleiden:

<i>Dikulo</i>	‘dikkerd, dikzak’
<i>Karulo</i>	‘lieverd’, ‘lieveling’
<i>Sanktulo</i>	‘heilige’
<i>Nigrulo</i>	‘zwarte’

³³ Zie Wennergren (2005: 583).

<i>Drinkulo</i>	‘zuiplap’
<i>Ĝibulo</i>	‘gebochelde’

Een zelfstandig *ulo*?

Ja, maar Marček (2007: 78) vermeldt dit vreemd genoeg niet. Omdat *-ul* stammen van het type animaat Individu creëert, is het plausibel dat *ul-* als quasi-wortel primair als zelfstandig naamwoord voorkomt, d.w.z. als *ulo* = ‘levend wezen’ (geheel ongespecificeerd hyperniem en daardoor automatisch een beetje minachtend, denigrerend):

Kia stulta ulo li estas!

‘Wat een stom figuur (stomme gast) is hij!’

31. De suffixen *-aĵ*, *-ec* en *-ul* naast elkaar

Uitgaande van de verkorte definities:

- Woorden op *-aĵo* zijn (meestal) levenloze zaken.
- Woorden op *-eco* zijn zelfstandig gebruikte eigenschappen.
- Woorden op *-ulo* zijn levende wezens.

en de frequentie waarmee de drie suffixen aan wortels gehecht worden die tot de categorie der Eigenschappen behoren, is het verklaarbaar dat veel leerboekjes korthedshalve stellen dat het hier om een manier gaat om uit adjectieven drie verschillende substantieftypes af te leiden die elkaar mooi aanvullen, zoals bijvoorbeeld uit de adjectieven *riĉa* ‘rijk’ en *honesta* ‘eerlijk’:

- *riĉaĵo* ‘(tastbare) rijkdom’, ‘fortuin’ — *riĉeco* ‘rijkdom’, ‘het rijk zijn’ — *riĉulo* ‘rijkaard’.
- *honestaĵo* ‘eerlijke daad/gebaar’ — *honesteco* ‘eerlijkheid’ — *honestulo* ‘eerlijkerd’.

Dit werkt goed, als je de fundamentele verschillen tussen de drie maar goed voor ogen houdt: als je het woord ‘vriendelijkheid’ uit het Nederlands wilt vertalen, kan dat *afableco* zijn (het suffix ‘-heid’ verleidt een beetje tot deze vertaling), maar alleen als je de kenmerkende eigen-

schap van iemand bedoelt ‘het vriendelijk zijn’. Is het een concrete daad of een gebaar waarnaar je verwijst, dan is het een *afablaĵo*. Als je ‘jeugd’ wilt vertalen, dan is *juneco* goed als je ‘het jong zijn’ bedoelt, maar als je ‘alle jongeren bij elkaar’ bedoelt, is het *junularo*; bedoel je specifiek ‘het kind zijn’, dan biedt ook *infaneco* zich aan.

Bedenk ook dat de drie suffixen zich aan alle soorten wortels en stammen kunnen hechten, zolang dit semantisch plausibel is, en helemaal niet beperkt zijn tot Eigenschappen (alsof Eigenschappen en adjectieven synoniem zouden zijn). Zie *lignaĵo* ‘houtwerk’, *bovaĵo* ‘rundvlees’, *kamaradeco* ‘kameraadschap’ en *ĝibulo* ‘gebochelde’, die geen van alle met Eigenschappen, maar met Entiteiten verbonden zijn.

Bedenk ten slotte dat alle vormen van het type *X-aĵ-*, *X-ec-* en *X-ul-* andere realiseringen dan substantieven en ook verdere afleidingen gewoon toelaten: *traduk-aĵ-e* ‘als vertaling, in vertaling’, *lign-aĵ-ist-o* ‘houtbewerker’, *kamerad-ec-a* ‘kameraadschappelijk’, *mal-saĝ-ul-a* ‘van een domoor’, *kar-ul-in-o* ‘lieveling (meisje)’, enz.

32. Het suffix *-em* GENEIGD

In Marček (2007: 81) ontmoeten we het suffix *-em*.³⁴ Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘het suffix *-em* hecht zich aan elke daarvoor semantisch in aanmerking komende wortel en vormt daaruit een stam van de categorie der Eigenschappen, die een inherente neiging, ontvankelijkheid of wil aangeeft met betrekking tot dat wat de uitgangswortel uitdrukt.’

Voorbeelden op woordniveau:

<i>Mensogi</i> ‘liegen’	<i>mensogema</i> ‘leugenachtig’
<i>Decidi</i> ‘besluiten’	<i>decidema</i> ‘besluitvaardig’
<i>Morti</i> ‘sterven’	<i>mortema</i> ‘sterfelijk’
<i>Muziko</i> ‘muziek’	<i>muzikema</i> ‘muzikaal’
<i>Vero</i> ‘waarheid’	<i>verema</i> ‘waarheidslievend’

³⁴ Zie Wennergren (2005: 554).

Verdere afleidingen

Denk eraan dat affixen probleemloos aan elkaar gekoppeld kunnen worden, zolang we maar geen monstrueuze constructies maken die te lang of ondoorzichtig zijn. Met onze kennis van nu kunnen we de volgende derivaties gemakkelijk begrijpen:

Mensogemeco 'leugenachtigheid', 'leugenachtig karakter'

Laboremulo 'werkzaam persoon', 'actieveling'

Timemulo 'bangerik'

Zoek zelf op en vertaal intuïtief, als er geen pasklare vertaling gegeven wordt:

amema, dormemulo, dankemeco, helpema, ordonemulo, riskemeco, eksplodema, inventemulo, precizemeco.

Het verzelfstandigde *em*

Dit is inderdaad in de loop der jaren ontstaan. Omdat *-em* stammen van de categorie der Eigenschappen genereert, zijn adjectivische en verbale realiseringen van de quasi-wortel *em-* het meest voor de hand liggend.

Met *ema* 'tot iets geneigd', bijvoorbeeld gevolgd door een infinitief, zoals in:

Mi estas ema akcepti vian proponon.

'Ik ben geneigd je voorstel te aanvaarden.'

Maar ook met *emi* 'tot iets geneigd zijn', met een variant van het bovenstaande voorbeeld:

Mi emas akcepti vian proponon.

'Ik ben geneigd je voorstel te aanvaarden.'

33. Het suffix *-ebl* MOGELIJK

In Marček (2007: 81) ontmoeten we eveneens het veel voorkomende suffix *-ebl*.³⁵ Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘het suffix *-ebl* hecht zich aan elke daarvoor in aanmerking komende wortel en vormt daaruit een stam die de deugdelijkheid of mogelijkheid van de verwezenlijking van de uitgangswortel uitdrukt.’ *-Ebl* wordt in het Nederlands vaak met ‘-baar’ vertaald.

Vuistregel *-ebl*: met *-ebl* maken we woorden met de betekenis ‘wat ge... kan worden’.

Voorbeelden op woordniveau:

Manĝi ‘eten’   *manĝebla* ‘eetbaar’

Nombri ‘tellen’   *nombrebla* ‘telbaar’

Legi ‘lezen’   *legebla* ‘leesbaar’

-Ebl drukt dus *niet* uit dat iets het waard is om ge... te worden, maar alleen dat het *kan*. Uit de specificatie van *-ebl* blijkt ook dat transitieve wortels met grote voorkeur fungeren als uitgangspunt voor afleidingen met *-ebl*. Soms zien we een van oorsprong intransitieve wortel in deze rol, zoals *ir-* ‘gaan’ in *irebla* ‘begaanbaar’. Eigenlijk zijn vormen als *surirebla* ‘begaanbaar ergens op’, *trairebla* ‘begaanbaar ergens doorheen’ en *transirebla* ‘begaanbaar ergens overheen’ correcter, want ze zijn gebouwd op transitieve afleidingen met een als prefix gebruikt voorzetsel (*iri*_{NTR} *sur vojo* ‘op/over een weg gaan > *suriri*_{TR} *vojon* ‘een weg begaan’). Korthedshalve laat men dat voorzetsel vaak weg.

Verdere afleidingen

Met de inmiddels opgedane kennis kunnen we de volgende verder gaande afleidingen gemakkelijk begrijpen:

Farebleco   ‘doenlijkheid’, ‘haalbaarheid’

Videblaĵo   ‘iets zichtbaars’

Nerezistebleco   ‘onweerstaanbaarheid’

³⁵ Zie Wennergren (2005: 546). *-Ebl-* is gemakkelijk te relateren aan het Romaans/Engels *-able/-ible* in bijv. *portable* ‘draagbaar’, *audible* ‘hoorbaar’, enz.

Zoek zelf op en vertaal intuïtief, als er geen pasklare vertaling gegeven wordt:

supozebla, kompreneblaĵo, duonigebla, fleksebleco, pligrandigebla, nepunebleco.

Het verzelfstandigde *ebl*

Ja, ook hier heeft het proces van verzelfstandiging toegeslagen. Omdat *-ebl* stammen van de categorie der Eigenschappen genereert, zijn adjectivische en verbale realiseringen van de gelexicaliseerde quasi-wortel *ebl-* het meest voor de hand liggend.

Bijvoorbeeld *ebla* ‘wat kan’, ‘wat mogelijk is’, zoals in:

Tio ne estas ebla!

‘Dat kan niet!’ ‘Dat is niet mogelijk!’

Maar ook op basis van *ebla* ‘kunnen’, ‘mogelijk zijn’, met een variant op het bovenstaande voorbeeld:

Tio ne eblas!

‘Dat kan niet! Dat is niet mogelijk!’

34. De drie prefixen *re-*, *dis-* en *bo-*

Marček (2007: 81 en 85) voert drie prefixen op die niets anders doen dan een modifierende nuance aan de wortel geven waar ze aan gehecht worden.

Het gaat in de eerste plaats om *re-*.³⁶ Het prefix *re-* hecht zich aan de wortel X en produceert een stam met de betekenis ‘X opnieuw’ of ‘X terug’, m.a.w. de herhaling of de terugkeer van X. Dit impliceert dat X iets is wat plaatsvindt, gebeurt, zich in de tijd afspeelt, waardoor stammen met *re-* zich primair uiten als werkwoord of als zelfstandig naamwoord dat een Stand van Zaken (e) definieert. De met *re-* overeenkomende prefixen in het Nederlands zijn ‘her-’ (bijv. in ‘hervatting’) en ‘terug-’ (bijv. in ‘teruggeven’), maar ook het Romaanse ‘re-’ zelf (‘repeteren’, ‘revalidatie’, enz.).

---

³⁶ Zie Wennergren (2005: 599).

Vuistregel *re-*: door *re-* voor een woord te plaatsen wordt de handeling herhaald uitgevoerd of geretourneerd.

Enkele voorbeelden op woordniveau zijn:

Skribi ‘schrijven’   *reskribi* ‘herschrijven’

Veni ‘komen’   *reveni* ‘terugkomen’

Flugo ‘vlucht’   *reflugo* ‘terugvlucht’

Irado ‘het gaan’   *reirado* ‘het opnieuw gaan’, ‘het terugkeren’

Re- hecht zich ook graag aan complexere stammen:

Novigi ‘nieuw maken’   *renovigi* ‘weer nieuw maken’, ‘reoveren’

Naskiĝo ‘geboorte’   *renaskiĝo* ‘wedergeboorte’

In verzelfstandigde vorm komt *re-* wel voor als de bijwoordelijke bepaling *ree* ‘opnieuw’, ‘alweer’, synoniem van *denove*:

Ree kaj ree mi klarigis tion al vi.

‘Keer op keer heb ik je dat uitgelegd.’

en ook wel als de richtingsbepaling *reen* ‘ergens naar toe terug’:

Mi vojaĝis tien kaj reen.

‘Ik reisde heen en terug.’

Het tweede prefix is *dis*³⁷, dat zich hecht aan de wortel X en een stam produceert met de betekenis ‘X uiteen’ of ‘X alle kanten op’. Ook deze specificatie impliceert dat X iets is, waaraan blijkbaar een richting wordt gegeven, iets wat zich dus in de ruimte verplaatst, wat zich op zijn beurt alleen in de tijd kan afspelen, waardoor stammen met *dis-* zich primair uiteten als werkwoord of als zelfstandig naamwoord dat een Stand van Zaken (e) definieert.

³⁷ Zie Wennergren (2005: 590). Rechtstreeks aan het Latijn ontleend. Vergelijk de leenwoorden ‘dislocatie’ en ‘dissectie’ in het Nederlands.

Vuistregel *dis-*: door *dis-* voor een woord te plaatsen krijgt dat woord de toegevoegde betekenis ‘uiteen’, ‘alle kanten op’.

Enkele voorbeelden op woordniveau zijn:

<i>Iri</i> ‘gaan’	<i>disiri</i> ‘uiteen gaan’, ‘zich verspreiden’
<i>Doni</i> ‘geven’	<i>disdoni</i> ‘rond laten gaan’, ‘uitdelen’
<i>Faldi</i> ‘vouwen’	<i>disfaldi</i> ‘uiteen vouwen’, ‘openvouwen’, ‘ontvouwen’
<i>Volvi</i> ‘wikkelen’	<i>disvolvi</i> ‘ontwikkelen’

Het prefix *dis-* hecht zich ook gemakkelijk aan complexere stammen. Probeer de volgende afleidingen zelf te analyseren:

<i>Disvastigi</i>	‘verspreiden’, ‘verbreiden’
<i>Disaŭdigo</i>	‘uitzending (bijv. per radio)’
<i>Disbranĉiĝi</i>	‘zich vertakken’
<i>Dismembrigo</i>	‘ontleding’

In gelexicaliseerde, verzelfstandigde vorm komt *dis-* vrij vaak voor, bijvoorbeeld als bijwoord van plaats (resultaat van een *dis*-handeling) *dise* ‘verspreid’, van richting *disen* ‘uiteen’ en bijvoorbeeld als werkwoord *disigi* ‘scheiden’:

<i>Dise</i>	<i>tra la tuta mondo.</i>
‘Verspreid	door de hele wereld.’

<i>Ili haltis kaj</i>	<i>iris disen.</i>
‘Zij hielden halt en	gingen uiteen.’

<i>Disigu</i>	<i>la du kverelantojn!</i>
‘Scheid	de twee ruziemakers!’

Het derde prefix is *bo-*³⁸, dat zich hecht aan de wortel X en een stam genereert met de betekenis ‘X door huwelijk verkregen verwant’. X kan dus alleen maar een verwantschapsnaam zijn en behoren tot de semantische categorie der levende, menselijke Individuen, net als de uit X afgeleide stam *bo-X-*.

Vuistregel *bo-*: door *bo-* voor een verwantschapsnaam te plaatsen wordt het de aangetrouwde variant daarvan.

Enkele voorbeelden op woordniveau zijn:

Frato ‘broer’   *bofrato* ‘zwager’
Gepatroj ‘ouders’   *bogepatroj* ‘schoonouders’

Het aantal kandidaatwortels waaraan *bo-* zich kan koppelen is in de praktijk erg beperkt. Ook komt *bo-* niet of nauwelijks in verzelfstandigde, gelexicaliseerde vorm voor.

35. Het suffix *-estr* LEIDER

Marček (2007: 85) introduceert het suffix *-estr*³⁹, dat zich hecht aan de wortel X en een stam genereert met de betekenis ‘het hoofd, de baas, de chef van X’. X behoort natuurlijk wijze tot de semantische categorie der Individuen (bijvoorbeeld een voorwerp of een collectiviteit), en de afgeleide stam *X-estr-* tot die der levende Individuen.

Vuistregel *-estr*: door *-estr* aan een woord toe te voegen krijg je het hoofd, de baas, de chef van dat woord.

Enkele voorbeelden op woordniveau zijn:

Urbo ‘stad’   *urbestro* ‘burgemeester’
Ŝipo ‘schip’   *ŝipestro* ‘schipper’, ‘kapitein’
Kompanio ‘compagnie’   *kompaniestro* ‘compagniescommandant’

³⁸ Zie Wennergren (2005: 588). Denk aan het Franse *beau* in bijv. *beau-père* ‘schoonvader’.

³⁹ Zie Wennergren (2005: 557).

Lernejo ‘school’   *lernejstro* ‘schoolhoofd’

Het laatste voorbeeld is morfologisch het meest complex. *Lernejstro* is gebouwd op de wortel *lern-*, waaraan twee suffixen zijn toegevoegd, eerst *-ej* om de stam *lernej-* ‘school’ te maken, daarna *-estr* om de afgeleide stam *lernejestr-* ‘schoolhoofd’ te maken.

Een zelfstandig *estr*?

-Estr komt veel voor in verzelfstandigde vorm, op basis van de quasi-wortel *estr-*. Het woord *estro* betekent ‘baas’, ‘leider’, ‘aanvoerder’, ‘bestuurder’ in de meest algemene zin van het woord. In de Esperanto-taalgemeenschap, die een *community of practice* is, zijn verenigingen, en dus besturen en bestuursleden, veel voorkomende termen. Dit blijken complexe woorden te zijn, die op het eerste gezicht gekunsteld aandoen en desondanks als heel ‘normaal’ en ‘natuurlijk’ worden ervaren. Zo is het werkwoord *estri* ‘leiden’, ‘aanvoeren’, ‘besturen’ heel gebruikelijk. En zo ook *estraro* ‘bestuur’ dat uit de quasi-wortel *estr-* en het suffix *-ar* is opgebouwd, en ook *estrarano* ‘bestuurslid’, waaraan nota bene nog een tweede suffix, *-an*, is gekoppeld! De volgende uitdrukking:

Mi estr-ar-an-iĝ-is antaŭ longa tempo.
Ik LEIDER-VERZAMELING-LID-WORDEN-PST lang geleden
‘Ik ben lang geleden lid van het bestuur geworden.’

met het woord *estraraniĝis*, dat uit een gelexicaliseerd suffix, drie toegevoegde suffixen en een flexie-uitgang bestaat is misschien wel het maximum dat uit *estr-* bereikt kan worden, maar blijkbaar is de tussenstap *estraran-* zó versteend in de taalgemeenschap dat zelfs deze keten acceptabel is.

36. Het suffix *-uj* CONTAINER

In Marček (2007: 86) leren we van het suffix *-uj* maar één van de drie betekenissen kennen die Zamenhof er oorspronkelijk aan gegeven had (en die met enige fantasie tot één overkoepelende betekenis te herleiden zijn).⁴⁰ Het gaat in ons leerboek om de combinatie van *-uj* met

---

⁴⁰ Zie Wennergren (2005: 582).

een wortel X van de categorie der Entiteiten, waarbij de stam X-*uj*- de ‘behuizing of de omsluiting is waarin X in zijn geheel past’. X-*uj*- is dus weer een Entiteit, die soms vertaald kan worden met ‘pot’, ‘vat’, ‘vaatje’, ‘container’ of iets dergelijks, maar vaak ook een heel eigen begrip is in het Nederlands.

Vuistregel -uj: door *-uj* aan een woord toe te voegen maak je de container waarin het uitgangswoord in zijn geheel past of wordt bewaard.

Zie de voorbeelden:

<i>Sukero</i> ‘suiker’	<i>sukerujo</i> ‘suikerpot’
<i>Salo</i> ‘zout’	<i>salujo</i> ‘zoutvaatje’
<i>Benzino</i> ‘benzine’	<i>benzinujo</i> ‘benzinetank’
<i>Mono</i> ‘geld’	<i>monujo</i> ‘beurs’, ‘portemonnee’

-Uj heeft een heel algemene betekenis en wordt al snel vervangen door een specifiekere, samenstellend element. Het verzelfstandigde *ujo* uit de quasi-wortel *uj*- komt regelmatig voor als totaal ongespecificeerde verwijzing naar een ‘ding om iets in te doen’, als hyperniem van alle behuizingen:

Ĉu vi havas ujon por enmeti la poŝtmarkojn?
 ‘Heb je iets om de postzegels in te doen?’

De tweede oorspronkelijke betekenis is ‘boom of struik, afgeleid van de vrucht’, bijv.:

<i>Pomo</i> ‘appel’	<i>pomujo</i> ‘appelboom’
<i>Ĉerizo</i> ‘kers’	<i>ĉerizujo</i> ‘kersenboom’

Tegenwoordig gebruikt men hiervoor liever samenstellingen, bijv. met het woord *arbo* ‘boom’ als hoofd, zoals *pomarbo* ‘appelboom’.

De derde oorspronkelijke betekenis is ‘land, afgeleid van het erin levende volk’, bijv.:

<i>Germano</i> ‘Duitser’	<i>Germanujo</i> ‘Duitsland’
--------------------------	------------------------------

Polo ‘Pool’   *Polujo* ‘Polen’
Friso ‘Fries’   *Frisujo* ‘Friesland’

Dit laatste gebruik van *-uj* heeft in de loop der jaren concurrentie gekregen van een internationaler ogend en klinkend suffix *-i* (bijv. in *Germanio*) en ook van samenstellingen met *lando* ‘land’ als hoofd (bijv. *Pollando*). Er hebben zich in sommige gevallen voorkeursoplossingen ontwikkeld, die allemaal naast elkaar getolereerd worden. Een typisch op het Esperanto betrokken woord dat je in de Esperanto-pers geregeld tegenkomt is *Esperantujo*, dat je het best met ‘Esperanto-land’ kunt vertalen. Het is natuurlijk geen land, maar het virtuele land of de ondefinieerbare plek waar Esperanto-sprekers elkaar treffen, daar waar de taal zich manifesteert.

37. Deelwoordconstructies

Het bestaan van zes deelwoorden in het Esperanto en discussies over het ‘aspect’ in de werkwoordsvervoeging zijn voor velen van ons nieuwe zaken, die een beetje toelichting kunnen gebruiken.

Hoofdtijden

Het Esperanto kent drie hoofdtijden, die in het vervoegde werkwoord tot uiting komen. Ze verwijzen naar het verleden (wortel plus PST *-is*), het heden (wortel plus PRS *-as*) of de toekomst (wortel plus FUT *-os*). Net als in de Slavische talen beperkt men zich graag tot het gebruik van deze hoofdtijden en geeft men met contextbepalende middelen aan, of iets ten opzichte van die tijd al eerder gebeurd is, gelijktijdig daarmee gebeurt of nog moet gebeuren: ‘al’, ‘daarvoor’, ‘toen’, ‘nog’, e.d. Er zijn desondanks ook zgn. samengestelde tijden. Ze worden opgebouwd met het hulpwerkwoord *esti* (‘zijn’, ‘hebben’, ‘worden’ evt. met ‘zullen’) plus een deelwoord. Uit het feit dat er maar één hulpwerkwoord is, tegenover zes deelwoorden, kun je al zien dat een parallel met het Nederlands niet zo makkelijk te trekken is.

Deelwoorden als bijvoeglijke naamwoorden (attributief gebruikt)

Deelwoorden delen de kenmerken van werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden. De drie deelwoorden die in het Esperanto in actieve zinsconstructies gebruikt worden (met de karak-

teristische uitgangen *-ant-*, *-int-* en *-ont-*) en de drie voor de passieve zinsbouw (die eindigen op *-at-*, *-it-* en *-ot-*) kunnen we het best als bijvoeglijke naamwoorden benaderen. Laten we als voorbeeld een paar complexe bijvoeglijke naamwoorden nemen die uit wortels zijn afgeleid die we primair als werkwoord tegenkomen. Denk aan de achtervoegsels *-em* en *-ebl* in combinatie met de wortel *leg-* ‘lezen’ (zie de hoofdstukken 32 en 33):

Leg-em-a ‘wie graag leest’ = ‘leeslustig’, dus actief: de persoon zelf leest.

Leg-ebl-a ‘wat gelezen kan worden’ = ‘leesbaar’, dus passief: het boek wordt gelezen.

De bijvoeglijke naamwoorden *leg-em-a* en *leg-ebl-a* zijn structureel precies zo opgebouwd als de volgende deelwoorden met *-ant-* en *-at-* (Marček 2007: 85):

Leg-ant-a ‘wie aan het lezen is en nog niet klaar is’ = ‘lezend’ (persoon), dus actief.

Leg-at-a ‘wat gelezen wordt en nog niet uit is’ = ‘gelezen’ (boek), dus passief.

Deelwoorden hebben, net als andere adjectieven, geen enkele invloed op de hoofdtijd van de zin en definiëren ook geen relatieve tijd ten opzichte van die referentie. In elk van de drie hoofdtijden (verleden, heden, toekomst) kan iemand *legema* of *leganta* zijn, en kan een boek *legebla* of *legata* zijn. Met de terminologie die in Marček (2007: 88 en 91–92) wordt gebruikt (“deelwoorden die in een tegenwoordige, verleden of toekomstige tijd staan”), wil men het gebruik van deelwoordconstructies uitleggen in voor ons bekend klinkende termen, maar dit kan tot grote misverstanden leiden. In de onderstaande Tabel 7 staan links de termen in de Nederlandse vertaling van ons leerboek, rechts die, welke beter zouden passen:

Tabel 7: Deelwoordterminologie

Marček (2007: 91–92)	Alternatieve benaming
Deelwoord van de toekomstige tijd	Deelwoord van de intentie van de handeling
Deelwoord van de tegenwoordige tijd	Deelwoord van de zich ontwikkelende of onvoltooide handeling
Deelwoord van de verleden tijd	Deelwoord van de voltooide handeling

Bovenstaande geldt zowel voor de actieve als voor de passieve zinsconstructie! Kijk naar de onderstaande voorbeelden. De onderstreepte bijzinnen na ‘die...’ en ‘dat...’ in de Nederlandse vertaling staan weliswaar steeds in de tegenwoordige tijd, omdat we er voor het gemak vanuit gaan dat we in het heden spreken, maar dat is in feite helemaal niet relevant:

Actief

<i>legonta persono</i>	‘persoon <u>die nog moet lezen</u> en die intentie heeft’
<i>leganta persono</i>	‘persoon <u>die aan het lezen is</u> en daarmee nog niet klaar is’
<i>leginta persono</i>	‘persoon <u>die gelezen heeft</u> en daarmee klaar is’

Passief

<i>legota libro</i>	‘boek <u>dat nog gelezen moet worden</u> ’
<i>legata libro</i>	‘boek <u>dat gelezen wordt</u> en nog niet uit is’
<i>legita libro</i>	‘boek <u>dat gelezen is</u> en uit is’

Nogmaals: iemand kon gisteren *legonta* zijn (-*ont* heeft niets met het verleden van ‘gisteren’ te maken), kan vandaag en ook morgen nog steeds *leganta* zijn, en kan overmorgen *leginta* zijn (en -*ant* en -*int* staan helemaal los van de ‘toekomst’ van morgen). In de bovenstaande voorbeelden ga ik uit van een beschrijving van het heden.

We stappen nu over van deelwoorden die als attributieve bijvoeglijke naamwoorden gebruikt worden (om een zelfstandig naamwoord toe te lichten of te specificeren), naar hun gebruik in het gezegde.

Deelwoorden in het gezegde (predicatief gebruik)

Nu komt de asymmetrie tussen het Nederlands met zijn twee deelwoorden (tegenwoordig en verleden) en vier werkwoorden (‘hebben’, ‘zijn’, ‘worden’ en ‘zullen’) en het Esperanto met zes deelwoorden en één hulpwerkwoord pas goed naar voren. Dat er geen simpele 1:1-vertaling mogelijk is, laten de voorbeelden in de nu volgende Tabel 8 zien. Ga bij de analyse uit van de Esperanto-teksten links:

Tabel 8: Predicatief gebruikte deelwoorden

1a. Mia domo estis konstruita antaŭ cent jaroj.	1a. Mijn huis werd honderd jaar geleden gebouwd .
1b. Tiu de mia najbaro jam estis konstruita .	1b. Dat van mijn buurman was al gebouwd .
2. Kiam mia domo estis konstruata , ĝi estis trafita de la fulmo.	2. Toen mijn huis werd gebouwd , werd het door de bliksem getroffen .

In zin 1a verwijst *estis* naar de referentietijd ‘honderd jaar geleden’ en betekent *konstruita* dat er toen een huis werd gebouwd, waarvan de bouw ook voltooid werd. Dat voltooid-zijn is voor ons taalgevoel vanzelfsprekend.

Zin 1b drukt qua tijd en voltooiing precies hetzelfde uit, maar de voortijdigheid van de bouw van het huis van de buurman wordt uitgedrukt door *jam* ‘al’. Zonder gebruik te maken van deelwoorden zou je in het Nederlands kunnen zeggen: ‘Mijn huis was klaar en dat van mijn buurman was al eerder klaar’ (‘klaar’ blijft ‘klaar’ en de voortijdigheid zien we aan ‘al eerder’ of iets dergelijks).

In zin 2 wordt bedoeld dat men nog aan het bouwen was, het huis was nog niet af, dus staat er *estis* (referentietijd) met *konstruata* (onvoltooid). Daarentegen *estis trafita*, want het speelde zich weliswaar in dezelfde referentietijd af, maar het resultaat werd bereikt, de bliksemhandeling werd voltooid. De verschillen in voltooiing komen in het Nederlands vormelijk niet tot uiting.

Nederlandstaligen zijn wel eens geneigd een constructie met *-is -ata* altijd en automatisch met ‘werd ge-’ te vertalen, en *-is -ita* met ‘was ge-’, maar dat is niet correct, zoals blijkt uit de bovenstaande voorbeelden. Kijk ook eens naar de volgende zin in de onderstaande Tabel 9:

Tabel 9: Estis -ata tegenover estis -ita

Nederlando estis okupata en kvin tagoj kaj okupita dum kvin jaroj. Ĝi estis liberigata dum multaj monatoj kaj fine liberigita .	Nederland werd bezet in vijf dagen en bleef bezet gedurende vijf jaar. Het werd in vele maanden bevrijd en was ten slotte bevrijd.
---	--

d.w.z. (zonder deelwoorden): men was vijf dagen bezig (*okupata*) met het in bezit nemen van het land, hield het vijf jaar in die toestand (*okupita*), was maanden bezig met het bevrijden ervan (*liberigata*) en bereikte ten slotte de toestand van het bevrijd zijn (*liberigita*). Laten we proberen in de samenvattende Tabel 10 hieronder het vergelijkend overzicht te begrijpen met de werkwoorden *iri* ‘gaan’ en *legi* ‘lezen’ in de bedrijvende vorm (met het onderwerp *mi* ‘ik’) en ook *legi* ‘lezen’ in de lijdende vorm (met het onderwerp *ĝi* ‘het’, refererend naar ‘het boek’):

Tabel 10: Overzicht samengestelde tijden

Bedrijvende (actieve) vorm		Lijdende (passieve) vorm	
Tegenwoordige tijden (hulpwerkwoord <i>estas</i>)			
Mi estas iranta. ⁽¹⁾	Ik ben gaande.	-	-
Mi estas leganta.	Ik ben aan het lezen.	Ĝi estas legata.	Het wordt gelezen.
Mi estas irinta.	Ik ben gegaan.	-	-
Mi estas leginta.	Ik heb gelezen.	Ĝi estas legita.	Het is gelezen.
Mi estas irona.	Ik ga zo/moet nog gaan.	-	-
Mi estas legonta.	Ik ga zo lezen.	Ĝi estas legota.	Het moet nog gelezen worden.
Verleden tijden (hulpwerkwoord <i>estis</i>)			
Mi estis iranta. ⁽²⁾	Ik was gaande.	-	-
Mi estis leganta.	Ik was aan het lezen.	Ĝi estis legata.	Het werd gelezen. ⁽⁴⁾
Mi estis irinta.	Ik was gegaan.	-	-
Mi estis leginta.	Ik had gelezen.	Ĝi estis legita.	Het werd/was gelezen. ⁽⁵⁾
Mi estis irona.	Ik zou gaan. ⁽⁶⁾	-	-
Mi estis legonta.	Ik zou lezen.	Ĝi estis legota.	Het zou gelezen worden.
Toekomstige tijden (hulpwerkwoord <i>estos</i>)			
Mi estos iranta. ⁽³⁾	Ik zal gaande zijn.	-	-
Mi estos leganta.	Ik zal aan het lezen zijn.	Ĝi estos legata.	Het zal gelezen worden.
Mi estos irinta.	Ik zal gegaan zijn.	-	-
Mi estos leginta.	Ik zal gelezen hebben.	Ĝi estos legita.	Het zal gelezen worden/zijn. ⁽⁵⁾
Mi estos irona.	*	-	-
Mi estos legonta.	*	Ĝi estos legota.	*

- (¹) De eenvoudige vorm *Mi iras* 'Ik ga' heeft zonder nadruk altijd de voorkeur.
- (²) De eenvoudige vorm *Mi iris* 'Ik ging' heeft zonder nadruk altijd de voorkeur.
- (³) De eenvoudige vorm *Mi iros* 'Ik zal gaan' heeft zonder nadruk altijd de voorkeur.
- (⁴) Aan de parallel met de bedrijvende vorm *-is -anta* kun je goed zien dat handelingen met *-is -ata* onvoltooid zijn, wat niet ondubbelzinnig uit de vertaling met 'werd' blijkt.
- (⁵) De handeling in de referentietijd van *estis* is voltooid. Een toestand is bereikt (*-ita*).
- (⁶) Denk eraan dat deze vertaling met 'zou' geen conditionalis is!
- * Deze vormen zijn in theorie mogelijk, maar worden nauwelijks toegepast.

In de lijdende vorm vertalen we de Nederlandse voltooiden deelwoorden (meestal eindigend op 'ge-') in de meeste gevallen met *-it*, tenzij we echt de nadruk willen leggen op het aan de gang zijn of de herhaling of de lange duur van de handeling of toestand. Zie Tabel 11:

Tabel 11: Voltooiden deelwoorden: *-ata of -ita?*

Geschreven, nog niet af	Skribata
Geschreven, klaar	Skribita

Soms zijn beide oplossingen mogelijk en dan kan de spreker zelf kiezen tussen het benadrukken van bijv. de duur van de handeling (met *-ata*) dan wel de voltooiing ervan (met *-ita*). Soms is er alleen sprake van een toestandsbeschrijving die helemaal geen 'resultaat' oplevert, en dan is *-ata* eigenlijk de enige aangewezen keuze: 'bemind' *amata*; 'gekend', 'bekend' *konata*.

De vuistregels voor het gebruik van de samengestelde tijden samengevat

- Beperk je als het even kan tot de hoofdtijden.
- Nuanceer het vooraf, gelijktijdig of achteraf plaatsvinden van iets ten opzichte van de referentietijd met contextbepalende middelen: *jam* 'al', *antaŭe* 'eerder', *ĝuste* 'juist, precies', *tiam* 'toen', *poste* 'daarna', *tuj* 'onmiddellijk', e.d. Voorbeeld:

Kiam vi venis, mi jam manĝis. (in plaats van *estis manĝinta*)

'Toen jij kwam, had ik (al) gegeten.'

- Nuanceer de intentie (-*ont/-ot*), het zich ontwikkelen (-*ant/-at*) of de voltooiing (-*int/-it*) van de handeling met de passende deelwoorden in combinatie met het hulpwoord *esti*.
- Gebruik samengestelde tijden dus spaarzaam!

38. Het suffix *-ind* WAARD ZIJN

In Marček (2007: 93) leren we ten slotte het suffix *-ind* kennen.⁴¹ Aan dit suffix kunnen we de volgende specificatie geven: ‘het suffix *-ind* hecht zich aan elke daarvoor in aanmerking komende wortel X en vormt daaruit een stam X-*ind-* met de betekenis ‘dat wat waard is om ge-X te worden’. Dit doet erg denken aan *-ebl* (hoofdstuk 33), maar *-ebl* drukt alleen de mogelijkheid uit, *-ind* daarentegen niet alleen dat het kan, maar ook dat het de moeite waard is. De discussie over transitiviteit die we bij *-ebl* hielden, gaat onverminderd op voor *-ind*.

Vuistregel *-ind*: met *-ind* maken we woorden met de betekenis ‘wat de moeite waard is te worden ge...’.

Enkele voorbeelden op woordniveau zijn:

Legi ‘lezen’   *leginda* ‘lezenswaardig’
Vidi ‘zien’   *vidinda* ‘bezienswaardig’

Let dus goed op het verschil tussen *legebla* en *leginda*. Elk boek is in principe *legebla*, maar lang niet elk is *leginda*. Een boek dat als ‘zeer leesbaar’ wordt aangeprezen, is dus *tre leginda*. Benzine is *trinkebla*, maar niet *trinkinda*.

Ook *-ind* doet graag mee aan verdere afleidingen, zoals:

Fidi ‘vertrouwen’   *fidindeco* ‘betrouwbaarheid’ (eigenschap van iets of iemand)
Bedaŭri ‘betreuren’   *bedaŭrindaĵo* ‘betreurenswaardigheid’, ‘jammerlijke gebeurtenis’
Ridi ‘lachen’   *ridindigi* ‘belachelijk maken’

---

⁴¹ Zie Wennergren (2005: 572).

Aan dit laatste voorbeeld zie je weer eens hoe een intransitieve wortel als ‘lachen’ *rid-* toch aan *-ind* gekoppeld is (lachen om iemand = *ridi*_{NTR} *pro iu* = *proridi*_{TR} *iun*), omdat men de volledige vorm *pro-rid-ind-ig-i* overcompleteet vindt vergeleken met *rid-ind-ig-i*.

Verzelfstandigd komt *-ind* op basis van de quasi-wortel *ind-* ook voor en, getrouw de eigen specificatie, vooral als adjectief *inda* ‘waard(ig)’, dat als hyperniem van alles wat op *-inda* eindigt in een normale context natuurlijk enige specificering vereist, bijvoorbeeld:

*Ŝi estas **inda** je nia granda admiro.*

‘Zij is onze grote bewondering waard.’

Bovenstaande uitdrukking zou zonder de toevoeging van *je nia granda admiro* communicatief niet acceptabel zijn.

*Estas **inde** kompari la sufiksojn “-ebl” kaj “-ind”.*

‘Het is het waard de suffixen *-ebl* en *-ind* te vergelijken.’

Hierin geeft de onderwerpszin *kompari la sufiksojn “-ebl” kaj “-ind”* de informatie die het lege *inde* nodig heeft. Denk aan de alternatieve expressie *La sufiksoj “-ebl” kaj “-ind” estas komparindaj* ‘De suffixen *-ebl* en *-ind* zijn het vergelijken waard’.

BIJLAGE 1: Semantische categorieën in het Esperanto

Bij de huidige stand van zaken van het Esperanto-onderzoek wordt een systeem van semantische categorieën gehanteerd dat is gebaseerd op de distributie van de correlatieven in het Esperanto (zie Bijlage 2) en tevens is geïnspireerd op wat Hengeveld & Mackenzie (2008: 131–135) voor het Engels hebben voorgesteld. De tussen haakjes staande lettersymbolen zijn conventioneel binnen de FDG:

Individu (x): een Entiteit die zich in de driedimensionale ruimte bevindt, zich in het tijdsverloop constant voordoet, voor iedereen waarneembaar en verwijfsbaar is en die gewoonlijk door mensen, dieren en dingen wordt benoemd. Een Individu bestaat. Voorbeelden van Esperanto-lexemen die een Individu benoemen, worden gegeven door de wortels *hom-* ‘mens’, *kat-* ‘kat’ en *tabl-* ‘tafel’.

Stand van zaken (e): een Entiteit die zich in de driedimensionale ruimte bevindt, tijdgebonden is en gewoonlijk door gebeurtenissen of processen wordt benoemd. Een Stand van Zaken gebeurt of vindt plaats. Voorbeelden van Esperanto-lexemen die een Stand van Zaken benoemen, worden gegeven door de wortels *pluv-* ‘regen’ en *spektakl-* ‘schouwspel’.

Propositionele Inhoud (p): een Entiteit die niet in de ruimte en tijd plaatsbaar is en ook niet kan worden waargenomen. Een Propositionele Inhoud is een gedachteconstructie en kan als ‘waar’ of ‘onwaar’ beoordeeld worden. Voorbeelden van Esperanto-lexemen die een Propositionele Inhoud benoemen, worden gegeven door de wortels *ide-* ‘idee’ en *koncept-* ‘concept’.

Naast bovenstaande Entiteiten, ook bekend als die van de eerste, tweede en derde orde, gaan we uit van de relevantie van de volgende onafhankelijke categorieën:

Plaats of Locatie (l): benoemd door Esperanto-wortels als *lok-* ‘plaats’ en *kamp-* ‘veld’; als resultaat van het productieve plaatsbenoemende derivatieproces door middel van het suffix *-ej* (bijv. *bak-* ‘bak’ > *bak-ej-* ‘bakkerij’) en ondersteund door de aanwezigheid van een specifiek paradigma van plaatsbenoemende correlatieven die op *e* eindigen (*kie?* ‘waar?’, *tie!* ‘daar!’, enz., zie Bijlage 2).

Tijd (t): benoemd door Esperanto-wortels als *jar-* ‘jaar’ en *moment-* ‘ogenblik’ en ondersteund door de aanwezigheid van een specifiek paradigma van tijdbenoemende correlatieven die op *am* eindigen (*kiam?* ‘wanneer?’, *tiam!* ‘toen!’, enz., zie Bijlage 2).

Wijze of Manier (m): benoemd door Esperanto-wortels als *manier-* ‘manier’ en *procez-* ‘proces, verloop, handelwijze’ en ondersteund door de aanwezigheid van een specifiek

paradigma van manierbenoemende correlatieven die op *el* eindigen (*kiel?* ‘hoe?’, *tiel!* ‘zo!’, enz., zie Bijlage 2).

Hoeveelheid of **Kwantiteit (q)**: benoemd door Esperanto-wortels als *kvant-* ‘hoeveelheid’, *nombr-* ‘getal’ en *funt-* ‘pond’ en ondersteund door de aanwezigheid van een specifiek paradigma van hoeveelheidbenoemende correlatieven die op *om* eindigen (*kiom?* ‘hoeveel?’, *tiom!* ‘zoveel!’, enz., zie Bijlage 2).

Reden (r): benoemd door Esperanto-wortels als *motiv-* ‘motief, reden’ and *kaŭz-* ‘oorzaak, reden’ en ondersteund door de aanwezigheid van een specifiek paradigma van redenbenoemende correlatieven die op *al* eindigen (*kial?* ‘waarom?’, *tial!* ‘daarom!’, enz., zie Bijlage 2).

Instrument (ins): benoemd door Esperanto-wortels als *bros-* ‘borstel’, *krajon-* ‘potlood’ en *ŝip-* ‘schip’ en als resultaat van het productieve instrumentbenoemende derivatieproces door middel van het suffix *-il* (bijv. *tranĉ-* ‘snijd’ > *tranĉ-il-* ‘mes’).

In aanvulling op alle bovenstaande *onafhankelijke* categorieën gaan we uit van de relevantie van *afhankelijke* categorieën, die alleen in relatie met een van die onafhankelijke categorieën of met de talige expressie in zijn totaliteit kunnen voorkomen. Deze afhankelijke categorieën vatten we samen onder de benaming **Eigenschappen (f)**. Zij worden benoemd door Esperanto-wortels als *bel-* ‘mooi’, dat bijv. van (x) *libr-* ‘boek’ afhankelijk is in *bel-a libr-o* ‘mooi boek’; *vast-* ‘uitgestrekt’, dat bijv. van (l) *kamp-* ‘veld’ afhankelijk is in *vast-a kamp-o* ‘uitgestrekt veld’, enz. Relevante subcategorieën zijn de monovalente Eigenschap (¹f) *kur-* ‘ren’, dat van één argument afhankelijk is; de bivalente (²f) *leg-* ‘lees’, dat van twee argumenten afhankelijk is; en de trivalente (³f) *don-* ‘geef’, dat van drie argumenten afhankelijk is.

BIJLAGE 2: Correlatieven in het Esperanto

	Vragend	Aan- wijzend	On- bepaald	Collectief	Ontkennend
Persoon	<i>kiu</i> 'wie'	<i>tiu</i> 'die'	<i>iu</i> 'iemand'	<i>ĉiu</i> 'iedereen'	<i>neniu</i> 'niemand'
Ding	<i>kio</i> 'wat'	<i>tio</i>	<i>io</i>	<i>ĉio</i>	<i>nenio</i>
Plaats	<i>kie</i> 'waar'	<i>tie</i>	<i>ie</i>	<i>ĉie</i>	<i>nenie</i>
Tijd	<i>kiam</i> 'wanneer'	<i>tiam</i>	<i>iam</i>	<i>ĉiam</i>	<i>neniam</i>
Kwaliteit	<i>kia</i> 'wat voor'	<i>tia</i>	<i>ia</i>	<i>ĉia</i>	<i>nenia</i>
Wijze	<i>kiel</i> 'hoe'	<i>tiel</i>	<i>iel</i>	<i>ĉiel</i>	<i>neniel</i>
Hoeveelheid	<i>kiom</i> 'hoeveel'	<i>tiom</i>	<i>iom</i>	<i>ĉiom</i>	<i>neniom</i>
Reden	<i>kial</i> 'waarom'	<i>tial</i>	<i>ial</i>	<i>ĉial</i>	<i>nenial</i>
Van persoon	<i>kies</i> 'wiens'	<i>ties</i>	<i>ies</i>	<i>ĉies</i>	<i>nenies</i>

BIJLAGE 3: Enkele aanknopingspunten met de esperantofonie

- ☞ Wie verder wil studeren: <http://nl.lernu.net>.

Volledig Nederlands, maar ook in 25 andere talen op te roepen (stand van december 2012). Een gevarieerd cursusaanbod met inleiding in de taal, hulpmiddelen om je op deelgebieden te bekwamen (alleen het lexicon, alleen de grammatica, enz.), een eigen internetbibliotheek, nieuws uit de esperantofonie, over internetforums en nog veel meer.

- ☞ Wie op de hoogte wil blijven van alle belangrijke ontwikkelingen in de wereldwijde esperantofonie: <http://www.uea.org>.

Dit is de webstek van de grootste mondiale vereniging van Esperanto-sprekers Universala Esperanto-Asocio, die zijn hoofdkantoor in Rotterdam heeft. Veel onderdelen zijn in zeven talen te consulteren. Met o.a. actuele informatie over congressen, publicaties, de volledige catalogus van boeken en andere artikelen in de verkoop. Natuurlijk ook informatie over het lidmaatschap van UEA.

- ☞ Wie dicht bij huis boeken, cd's, dvd's, cd-roms wil doorbladeren, beluisteren, bekijken of kopen:

UEA Libroservo (Boekendienst), Nieuwe Binnenweg 176, 3015 BJ Rotterdam
Tel. 010-436 10 44
Fax 010-436 17 51.

Literatuur

Appel, René et al (red.). 2002. *Taal en Taalwetenschap*. Oxford: Blackwell.

De Smedt, Petro (red.). 2004. *Nederlands-Esperanto-Nederlands*. Antwerpen: FEL.

De Vlemingck, Christiane & Emile Van Damme. 1994. *ABC-Gramatiko de Esperanto [ABC-Grammatica van het Esperanto]*. Antwerpen: FEL.

E-ANS <http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/> versie 1.2, de webversie van de Algemene Nederlandse Spraakkunst, 1997.

Haveman, Roel & Arjen-Sjoerd de Vries. 1999. *Esperanto. Grammatica met oefeningen*. Bussum: Coutinho. Het meest recente Nederlandstalige naslagwerk.

Hengeveld, Kees & J. Lachlan Mackenzie. 2008. *Functional Discourse Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Jansen, Wim. 2012. *Inleiding in de Interlinguïstiek*. Amsterdam: UvA Readers Online. Syllabus bij de keuzemodule Inleiding in de interlinguïstiek voor het studiejaar 2012–2013.

Kalocsay, Kálmán & Gaston Waringhien. 1980. *Plena Analiza Gramatiko de Esperanto [Volledige Analytische Grammatica van het Esperanto]*. Rotterdam: UEA. Vierde bewerkte druk. In de Esperanto-literatuur bekend als PAG.

Koutny, Ilona. 2010. 'Esperantlingva bildo de la mondo [Een Esperanto-beeld van de wereld]' in: Blanke, Detlev & Ulrich Lins (red.) *La arto labori kune [De kunst van het samenwerken]*: 290–305. Rotterdam: UEA. Festschrift voor prof. dr. Humphrey Tonkin.

Marček, Stano. 2007. *Esperanto via de directe methode*. Martin, Slowakije: Marček. Nederlandse bewerking van Jeannette Bosse, Marije van Erp, Luc v.d. Hoek en Rob Moerbeek. Dit leerboek wordt bij het college gebruikt.

Waringhien, Gaston (red.). 2002. *La Nova Plena Ilustrita Vortaro de Esperanto [Het Nieuwe Volledige en Geïllustreerde Esperanto-Woordenboek]*. Parijs: SAT. Gerevideerde uitgave onder leiding van M. Duc Goninaz en K. Roux. In de Esperanto-literatuur bekend als NPIV.

Wennergren, Bertilo. 2005. *Plena Manlibro de Esperanta Gramatiko [Volledig Handboek van de Esperanto-Grammatica]*. El Cerrito CA: ELNA. In de Esperanto-literatuur bekend als PMEG.

Zamenhof, L.L. 1963 [1905]. *Fundamento de Esperanto [Fundament van het Esperanto]*. Marmande: EFE. Negende editie met Inleiding, Noten en Taalkundige Notities onder redactie van dr. A. Albault.

Zamenhof, L. L. 2007 [1887]. *Meždunarodnyj Jazyk. Predislovie i Polnyj Učebnik [De Internationale Taal. Voorwoord en Volledig Leerboek]*. Moskou: Impeto. Fotografische herdruk van de oorspronkelijke Russische uitgave (Warschau: Kelter).